

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему

Розвиток уяви молодшого школяра засобами творчих завдань

(тема кваліфікаційної роботи)

Виконав: студент 3 курсу, групи ЗМП-ОПН 22
спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки

(код і найменування спеціальності)

_____ / Оксана ДЖОРДЖАШВІЛІ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник _____ / Зоя ГИРИЧ
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент _____ / Юлія ОЛІЙНИК
(підпис) (ім'я та прізвище)

«До захисту допущено»

В.о.завідувач кафедри _____ / Наталія БРЮХАНОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Нормоконтроль _____ / Наталія БОЖКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Секретар ЕК _____ / Ольга ЛИТВИН
(підпис) (ім'я та прізвище)

Харків – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти
Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)
Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
_____Наталія БРЮХАНОВА
(підпис, ініціали, прізвище)

“16” червня 2025 року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу
другого (магістерського) рівня вищої освіти

студенту Оксані Федорівні Джорджашвілі

1. Тема: «Розвиток уяви молодшого школяра засобами творчих завдань»
затверджена наказом по академії № _____ від “__” _____ 2025 року

2. Термін здачі закінченої роботи «11» червня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи/проєкту: мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити й перевірити методику розвитку уяви молодшого школяра; об’єкт дослідження: процес розвитку творчої діяльності учнів у навчанні; предмет дослідження: методика розвитку уяви молодшого школяра; завдання дослідження: здійснити аналіз теоретичних джерел щодо проблеми розвитку творчої уяви молодших школярів; визначити розвивальні можливості творчих завдань у процесі навчання; обґрунтувати й розробити методику розвитку уяви молодшого школяра засобами творчих завдань; розробити компоненти, критерії та показники оцінювання ефективності розвитку творчої уяви; експериментально перевірити ефективність розробленої системи творчих завдань.

4. Зміст роботи/проєкту (перелік питань, які належить розробити): результати аналізу теоретичних джерел щодо проблеми розвитку творчої уяви молодших школярів; визначені розвивальні можливості творчих завдань у процесі навчання; методика розвитку уяви молодшого школяра засобами творчих

завдань; розроблені компоненти, критерії та показники оцінювання ефективності розвитку творчої уяви; розроблена система творчих завдань.

5. Перелік графічного матеріалу (презентаційний матеріал): презентація доповіді за результатами дослідження з використанням комп'ютерної презентаційної програми Power point

6. Дата видачі завдання «28» квітня 2025 р.

Керівник

(підпис)

Зоя ГИРИЧ

(ім'я, прізвище)

Завдання прийняв до виконання

(підпис)

Оксана ДЖОРДЖАШВІЛІ

(ім'я, прізвище)

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК виконання кваліфікаційної роботи

№ з/п	Назва етапів роботи та питань, які мають бути розроблені відповідно до завдання	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдань
1	Здійснення аналізу теоретичних джерел щодо проблеми розвитку творчої уяви молодших школярів.	05.05.2025	
2	Визначення розвивальних можливостей творчих завдань у процесі навчання.	12.05.2025	
3	Обґрунтування й розробка методики розвитку уяви молодшого школяра засобами творчих завдань	19.05.2025	
4	Розробка компонентів, критеріїв та показників оцінювання ефективності розвитку творчої уяви.	26.05.2025	
5	Експериментальна перевірка ефективності розробленої системи творчих завдань.	02.06.2025	

Студент

(підпис)

Оксана ДЖОРДЖАШВІЛІ

(ім'я, прізвище)

Нормоконтроль

(підпис)

Наталія БОЖКО

(ім'я, прізвище)

РЕФЕРАТ

Тема бакалаврської роботи: «Розвиток уяви молодшого школяра засобами творчих завдань».

Робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел, проміжних та загальних висновків.

Робота присвячена проблемі сучасної початкової педагогіки – розвитку уяви як ключової складової творчого мислення молодших школярів.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити й перевірити методику розвитку уяви молодшого школяра засобами творчих завдань.

Об'єкт дослідження: процес розвитку творчої діяльності учнів у навчанні.

Предмет дослідження: методика розвитку уяви молодшого школяра засобами творчих завдань.

В роботі здійснено аналіз теоретичних джерел щодо проблеми розвитку творчої уяви молодших школярів; визначено розвивальні можливості творчих завдань у процесі навчання; обґрунтовано й розроблено методику розвитку уяви молодшого школяра засобами творчих завдань; розроблено компоненти, критерії та показники оцінювання ефективності розвитку творчої уяви; експериментально перевірено ефективність розробленої системи творчих завдань.

Ключові слова: уява, молодші школяри, творчі завдання, методика розвитку, творча діяльність.

ABSTRACT

Bachelor's Thesis Topic: “Development of Imagination in Primary School Children through Creative Tasks”

The thesis consists of an introduction, two chapters, a list of references, intermediate and general conclusions.

The work is devoted to a current issue in modern primary pedagogy — the development of imagination as a key component of creative thinking in younger schoolchildren.

Research objective: to theoretically justify, develop, and test a methodology for developing the imagination of primary school children through creative tasks.

Object of research: the process of developing students’ creative activity in learning.

Subject of research: the methodology for developing imagination in primary school children through creative tasks.

The thesis includes an analysis of theoretical sources on the issue of developing creative imagination in younger schoolchildren; identifies the developmental potential of creative tasks in the learning process; substantiates and develops a methodology for fostering imagination in primary school children using creative tasks; defines components, criteria, and indicators for evaluating the effectiveness of imagination development; and experimentally tests the effectiveness of the proposed system of creative tasks.

Keywords: imagination, primary school children, creative tasks, development methodology, creative activity.

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	12
1.1. Філософські та психолого-педагогічні основи творчості та творчої уяви	12
1.2. Особливості розвитку та формування творчої уяви молодших школярів у навчально-виховному процесі.....	35
1.3. Творчі завдання як засіб розвитку творчої уяви молодшого школяра.....	43
Висновки до розділу 1.....	49
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ....	52
2.1. Виявлення рівня сформованості творчої уяви молодших школярів у процесі художньо-творчої діяльності (констатувальний етап).....	52
2.2. Способи розвитку творчої уяви у молодших школярів у навчально-виховному процесі засобами творчих завдань (формувальний етап).....	70
2.3. Результати контрольного експерименту.....	81
Висновки до розділу 2.....	83
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розвиток творчої особистості є одним із ключових завдань як світової, так і сучасної вітчизняної педагогіки. Вивчення проблеми творчості є вимогою часу, оскільки сучасному суспільству потрібна людина, здатна виявляти інтелектуальну активність, творити нове як у мисленні, так і в практичній діяльності. Це дає змогу кожному виявити свою індивідуальність і передати іншим власне бачення світу, свої почуття та ідеї.

Однією з основних причин постійного оновлення змісту освіти та корекції педагогічних завдань є творча природа самої людини, яка зумовлює спрямованість її діяльності в різних сферах життя. Саме тому в педагогічній науці значна увага приділяється вивченню творчої діяльності.

Чим нагальнішою є потреба суспільства у творчій особистості, тим гострішою стає необхідність теоретичного осмислення проблем творчості, вивчення її природи, форм прояву, джерел, стимулів та умов.

Стратегія сучасної освіти полягає в створенні умов для реалізації кожним учнем власного потенціалу, в тому числі творчого. Одним із провідних принципів оновлення змісту освіти є його особистісна орієнтація, що передбачає опору на суб'єктний досвід та індивідуальні потреби кожного учня.

У зв'язку з цим постає актуальне завдання – організація активної пізнавальної та творчої діяльності школярів, що сприяє накопиченню ними творчого досвіду, який є необхідною умовою подальшої самореалізації особистості впродовж усього життя.

На сьогодні особливо актуальним є пошук засобів розвитку інтелектуальних і творчих здібностей учнів як у колективній, так і в індивідуальній формі навчання.

Сутність, структура й соціальна роль творчості розглядалися у працях Г.С. Євсєєва, А.Л. Власова. У психолого-педагогічній літературі представлено численні дослідження, присвячені проблемам творчості та творчої діяльності. Зокрема, вагомий внесок зробили К.А. Абульханова-Славська, Г.С. Альтшуллер, В.І. Андрєєв, В.Г. Афанасьєв, В.С. Біблер, Р.У. Богданов, Д.Б. Богоявленська, А.А. Бодальов, В.Я. Брагін, А.М. Бушуєв, В.А. Моляко, О.М. Лук та інші.

Серед зарубіжних учених проблеми творчості досліджували М. Вертгеймер, З. Фрейд, Е. Фромм, А. Маслоу, Р. Стернберг. У роботах Я.А. Пономарьова, М.І. Махмутова, Т.І. Шамової та інших порушуються питання організації творчої діяльності учнів шляхом створення проблемних ситуацій. Автори підкреслюють недостатню теоретичну опрацьованість питання організації самостійної творчої діяльності школярів.

Проблема активізації творчості учнів розглядається в гуманно-особистісних технологіях Ш.А. Амонашвілі, у працях Є.М. Ільїна, присвячених технологіям навчання.

У працях В.М. Дружініна, П. Торренса, Дж. Гілфорда розкриваються аспекти розвитку креативних здібностей школярів як у навчальній, так і позанавчальній діяльності. Зазначається, що для ефективного розвитку креативних здібностей молодшим школярам необхідно опановувати доступні види творчої діяльності.

Особливості творчої діяльності молодших школярів розглядалися у працях таких відомих педагогів і психологів, як А.М. Матюшкін, Л.С. Виготський, В.В. Давидов. Способи управління творчими процесами й діагностики креативності досліджували І.П. Подласий, П. Торренс, В.Ф. Шаталов.

Проблеми створення творчих ситуацій та методів їх вирішення (евристичних, алгоритмічних) аналізували В.І. Андрєєв, І.Я. Лернер, П.І. Підкасистий, С.М. Лисенкова. Характер художньо-творчої діяльності школярів широко представлений у працях Л.С. Виготського, Б.М. Теплова, Б.П. Юсова та ін.

Незважаючи на різноманіття підходів до організації творчої діяльності, питання цілеспрямованого забезпечення молодших школярів творчими завданнями в навчальному процесі як засобу розвитку уяви залишається недостатньо розробленим.

Отже, сучасну ситуацію в теорії та практиці освіти характеризують такі суперечності:

- між потребами суспільства у творчо активних особистостях та недостатньою розробленістю педагогічних засобів і умов організації творчої діяльності;
- між підвищеними вимогами до рівня знань учнів і нинішньою організацією навчального процесу в початковій школі, яка не забезпечує належного розвитку творчості;
- між соціальною значущістю розвитку творчої діяльності учнів та недостатнім науково-методичним забезпеченням її організації;
- між потребою в об'єктивному оцінюванні результатів творчої діяльності та браком відповідного педагогічного інструментарію.

На основі аналізу наукової літератури й досвіду роботи початкової школи було сформульовано проблему дослідження: теоретичне обґрунтування та розроблення педагогічних умов, які забезпечують ефективне використання творчих завдань як засобу розвитку уяви учнів.

Це й зумовило вибір теми дослідження: «Розвиток уяви молодшого школяра засобами творчих завдань».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити й перевірити методику розвитку уяви молодшого школяра засобами творчих завдань.

Об'єкт дослідження: процес розвитку творчої діяльності учнів у навчанні.

Предмет дослідження: методика розвитку уяви молодшого школяра засобами творчих завдань.

Гіпотеза дослідження: розвиток творчої уяви буде ефективним, якщо:

- на основі системного підходу розробити та реалізувати систему творчих завдань, яка охоплює пізнання, створення, перетворення й використання в новій якості об'єктів, ситуацій, явищ, відображених у компонентному складі (цільовому, змістовному, діяльнісному, результативному);
- теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити комплекс педагогічних умов, серед яких: взаємодія вчителя й учнів у процесі творчої діяльності; реалізація додаткових програм, що стимулюють творчу продуктивність; діагностика рівня розвитку творчої уяви учнів.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз теоретичних джерел щодо проблеми розвитку творчої уяви молодших школярів.
2. Визначити розвивальні можливості творчих завдань у процесі навчання.
3. Обґрунтувати й розробити методику розвитку уяви молодшого школяра засобами творчих завдань.
4. Розробити компоненти, критерії та показники оцінювання ефективності розвитку творчої уяви.
5. Експериментально перевірити ефективність розробленої системи творчих завдань.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, синтез, метод моделювання;
- емпіричні методи: анкетування, тестування, метод експертних оцінок, спостереження, ранжування, аналіз продуктів діяльності учнів; педагогічний експеримент.

Теоретична значущість: з позицій системного підходу розглянуто проблему розвитку творчої уяви молодших школярів у процесі навчання, конкретизовано поняття «творча діяльність». Розроблено й реалізовано систему творчих завдань, орієнтовану на створення нових об'єктів, ситуацій, явищ, що відображено в компонентах моделі.

Практична значущість: результати дослідження можуть бути використані вчителями початкових класів у повсякденній практиці для активізації творчого потенціалу молодших школярів.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Філософські та психолого-педагогічні основи творчості та творчої уяви

Головна тенденція сучасного етапу науково-технічної революції полягає у поєднанні науки з практикою. Це повністю стосується сфери навчання. Для того, щоб навчання відбувалося на вищому рівні, і при цьому не було перевантажень, потрібен якісно новий підхід до побудови системи навчання. Початкова школа має закласти ті основи, які визначають подальше успішне просування учнів на всіх наступних етапах навчання. Вчитель початкової школи повинен, передусім, навчити дітей вчитися, зберігати та розвивати пізнавальну активність учнів, забезпечуючи пізнавальні засоби, необхідні для засвоєння основ наук.

Соціально-економічні зміни в країні зумовили необхідність модернізації багатьох соціальних інститутів. Це положення пояснюється комплексом причин, пов'язаних із сучасним поглядом на завдання освіти. У Законі про освіту одним із головних завдань є розвиток творчих, духовних і фізичних можливостей особистості, формування міцних основ моральності та здорового способу життя, збагачення інтелекту шляхом створення умов для розвитку індивідуальності.

Розвиток творчої особистості є актуальним завданням як для світової, так і для сучасної вітчизняної педагогіки.

Водночас проблема творчості та уяви має неминучий характер і привертає увагу фахівців найрізноманітніших галузей наукового знання – філософії, педагогіки, психології та інших.

З огляду на полідисциплінарний підхід, відсутня єдина думка щодо обсягу та змісту поняття «творчість». Автори «Філософського словника» пишуть: «Творчість є здатність людини, що виникла у праці, з матеріалу, який надається дійсністю, творити (на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу) нову реальність, що задовольняє різноманітні суспільні потреби» [1, с. 352]. Психолого-педагогічний словник за редакцією П.І. Підкасистого визначає творчість як «мислення в його вищій формі, що виходить за межі необхідного для вирішення задачі, що виникла вже відомими способами» [2, с. 430].

Філософські погляди на питання творчої особистості визначають творчість як породження нового і намагаються визначити, який онтологічний зміст творчого акту.

Так, в античній філософії творчість пов'язувалася зі сферою кінцевого, того, що приходить і мінливого буття. Антична філософія не відводила творчості головного значення, оскільки будь-яка людська діяльність творить кінцеве, минуле. Навпаки, перше місце висувалося споглядання буття.

У християнській філософії виділяються дві тенденції:

1. Теїстична. Розглядала творчість як виклик буття з небуття у вигляді вольового акту Божественної особистості.
2. Пантеїстична. У питанні творчості була близька до античної філософії та до неоплатоністів.

Таким чином, творчість представляється як вольовий акт божественної особистості, що викликає буття з небуття (Біблія).

В епоху Відродження творчість розглядається як процес, визнається здатність до творчості природною сутністю людини.

Екзистенціалістів, таких як М. Гайдеггер, А. Камю, Ж.-П. Сартр, цікавила особистість як носій творчого начала. Вони стверджували, що у творчості людина утверджує своє буття. Так, Сартр писав: «Людина існує настільки, наскільки вона себе здійснює» [3].

Слід зазначити, що уявлення про людину як про істоту творчу (*homo ludens*) лежить в основі сучасних досліджень у галузі психології та педагогіки (Л.С. Виготський, Я.А. Пономарьов, В.В. Давидов, І.Я. Лернер, Д.Б. Лихачов та ін.).

Сутність творчості дослідники розглядають у різних аспектах:

- через особистість, її характеристики, такі як творча обдарованість, творчі здібності (В.С. Біблер, Д.Б. Богоявленська, Я.А. Пономарьов та ін.). Приміром, С.С. Гольдентріхт, А.М. Коршунов, Т.В. Кудрявцев та ін. вважають творчість особливим видом обдарованості та стверджують, що вона більшою мірою визначається природними особливостями, ніж вихованням;
- через процеси, що мають місце у творчій діяльності (В.І. Андреев, А.В. Брушлинський, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, Ю.М. Кулюткін, А.М. Леонтьєв, Н.М. Поддьяков, С.Л. Рубінштейн, А.Г. Спіркін та ін.);
- через фактори довкілля, які впливають на творчість (І.П. Волков, В.М. Зарецький та ін.).

Проте спільним для всіх дослідників є уявлення про те, що характерними рисами творчості є новизна та соціальна значущість результату діяльності.

Не менш важливим для визначення творчих здібностей дітей та шляхів їх розвитку є напрямок, який пов'язує творчість із розвитком творчого потенціалу людини. Творчий потенціал (від лат. *potentia* – сила) – це джерела, можливості, засоби, запаси, які можуть бути використані для вирішення будь-якої задачі, досягнення певної мети; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній галузі.

Зміст поняття «творчий потенціал» психологи та педагоги характеризують як:

- сукупність реальних можливостей, умінь та навичок, що визначають рівень їх розвитку (Г.Л. Піхтовніков). Дане визначення спирається насамперед на семантичну сутність поняття «потенціал»;
- синтетичну (інтегруючу) якість, що характеризує міру можливостей особистості, яка здійснює діяльність творчого характеру (І.О. Мартинюк, В.Ф. Овчинников);
- соціально-психологічну установку на нетрадиційне вирішення протиріч об'єктивної реальності (Є.В. Овчинніков);
- спеціальну якість, що характеризує міру відповідності діяльнісних якостей індивіда соціальній нормі (певній соціальній ролі), необхідній для самовизначення та якості суб'єкта творчості (С.Р. Євінзон);
- характерну властивість індивіда, що визначає міру його можливостей у творчому самоздійсненні та самореалізації (М.В. Копосова);
- розвинене почуття нового, відкритість усьому новому; як систему знань, переконань, на основі яких будується, регулюється діяльність людини; це високий рівень розвитку мислення, його гнучкість, нестандартність і оригінальність, здатність швидко змінювати прийоми дії відповідно до нових умов діяльності (Т.Г. Браже, Ю.М. Кулюткін);
- інтегративну особистісну властивість, що виражається у відношенні (позиції, установці, спрямованості) людини до творчості (А.М. Матюшкін).

Отже, творчий потенціал особистості - це інтегральна цілісність природних та соціальних сил людини, що забезпечує її суб'єктивну потребу у творчій самореалізації, саморозвитку. Ряд вчених одночасно уточнює, що структурно-змістовний план творчого потенціалу відображає комплекс здібностей: інтелекту, креативності та особистісних проявів (емоційних,

свідомих та несвідомих, вольових, поведінкових), але не зводиться до них. А також акцентується увага на тому, що ймовірність його прояву залежить від особистого прагнення (цілеспрямованості) людини повною мірою реалізувати свої можливості; від рівня її внутрішньої свободи; від сформованості установки на творення, творчість.

Структура творчого потенціалу включає:

1. Власне-потенційна складова: індивідуальні психічні процеси, здібності.
2. Мотиваційна складова: переконання, готовність як внутрішньоособистісна структура, механізм, що забезпечує актуалізацію здібностей, та соціально-психологічна установка на розгортання сутнісних сил індивіда – потреб, ціннісних орієнтацій, мотивів.
3. Когнітивна складова: набуті в результаті освіти, творчої діяльності, включення у процес соціалізації знання, уміння, відносини, способи дії та самовираження.

На основі всього сказаного можна стверджувати, що творчий потенціал особистості охоплює сукупність особистісних якостей, що дозволяють оптимально змінювати прийоми діяльності відповідно до нових умов та отримувати результати, що мають ознаки новизни. Отже, творчий потенціал особистості можна розглядати як необхідну передумову діяльності творчого характеру.

Важливою проблемою є розуміння та опис структури творчого процесу. О.М. Цибуля виділяє п'ять його етапів:

- накопичення знань та навичок, необхідних для чіткого осмислення завдання та його формулювання;
- зосереджені зусилля та пошуки додаткової інформації;
- період інкубації, або уникнення проблеми;

- інсайт, стрибок у мисленні;
- перевірка отриманого результату [4, с. 34].

П.К. Енгельмейєр виділяє такі складові компоненти творчості:

- інтуїція та бажання, походження задуму;
- знання та міркування, розробка схеми або плану;
- вміння конструктивного виконання винаходу [5, с. 207].

Найбільш розгорнуту структуру творчого процесу запропонував П.М. Якобсон. У його роботах творчий процес поділяється на сім стадій:

- інтелектуально-мистецька готовність;
- розгляд проблеми;
- зародження ідеї - формулювання завдання;
- пошуки рішення;
- отримання принципу винаходу;
- перетворення принципу на схему;
- технічне оформлення та розгортання винаходу [6].

Ця модель творчого процесу для нас цікава тим, що в ній як початковий етап виділяється готовність до творчості, тобто наявність мотивації, яку можна розуміти як стан психологічної готовності до початку творчої діяльності.

Аналізуючи підходи до визначення поняття «розвиток особистості» в психології XIX–XX століть, можна зробити висновок, що панував метафізичний погляд на цю проблему. Розвиток особистості розумілося як процес кількісних змін у психіці, який залежить:

1. Тільки від спадковості - біологізаторський підхід. Прихильниками були Вейсмантель, Е. Геккель, К. Гетчинсон, Е. Торндайк, З. Фрейд, З. Холл, У. Штерн та інші. Ця теорія полягає в переконанні в непорушності даного від природи. За Торндайком, особистість дитини є «батареєю генів» [70, с. 9], тобто

наділена постійними задатками. За Штерном, періоди розвитку дитини, згідно з біогенетичним законом, порівнюються зі зміною видів біологічного світу: дитина в першу половину року свого існування зіставляється зі світом ссавців, у другу - з мавпами, від року до 2 років вона перебуває в елементарному людському стані, а до 5 років уподібнюється до представників первісних народів. Дитина «засуджена» до певних стадій розвитку і лише пасивно пристосовується до середовища. Таким чином, відбувається механічне перенесення теорії біологічної еволюції в область науки про людину, і ці положення лягають в основу прагматичної психології. Думкою професора Вейсмантеля була ідея - показати, що «індивід протягом свого життя, від зачаття і народження до моменту його смерті, повторює розвиток культури народів і людства» [50, с. 13]. У дитині все вже закладено від природи, їй лише належить саморозвиватися: «...у дитині, починаючи з зародка, вже закладено її доля, і подальші вікові космоси приховані у тих початкових вікових космосах, розвиток яких відбувається за однозначними законами» [9].

2. Лише від факторів соціального середовища, зокрема й виховання - соціологізаторський підхід (А. Валлон, Т. Рібо, Р. Спенсер, І. Тен та ін.). В основі поглядів представників цього напрямку лежить переконання в тому, що фізичний та духовний розвиток дитини повністю детермінується середовищем. Ця теорія є прогресивнішою, вона зіграла свою критичну роль щодо біологізаторських теорій різного штибу. А. Леонтьєв наголошує на позитивному значенні поглядів французького вченого А. Валлона, який розглядає соціальні умови не у відриві від вивчення природних особливостей дитини. У своїй книзі «Від дії до думки» Анрі Валлон підкреслює, що «дитину не можна розглядати окремо від середовища, в якому відбувається її зростання і яке оточує її від народження. Світ, до якого дитина повинна пристосовуватися, з яким вона

пов'язує свою діяльність і свої враження, не є своєрідним світом у собі, вічним і незмінним» [10].

3. Теорія двох факторів. Представники цього напрямку стверджують, що розвиток дитини визначається двома джерелами одночасно: наявністю природних даних та соціальним середовищем (Ж. Піаже, Б. Інельдер та інші) [11].

Отже, в теорії педагогіки та психології питання взаємодії соціального середовища та процесу розвитку задатків, даних дитині від природи, ставиться і вирішується по-різному: з позицій повного ігнорування соціального середовища (Фрейд); і з позицій абсолютизації ролі соціального середовища у розвитку особистості.

Істотні думки щодо цієї проблеми висловлені Б.М. Тепловим. Наголошуючи на особливій ролі вивчення індивідуальних відмінностей для будь-якої проблеми психології, автор встановлює наступне: «У психології особливо важливо взяти до уваги, що жодне явище не можна пояснити лише дією зовнішніх причин. Таке пояснення було б механічним. Зовнішні причини завжди діють за допомогою внутрішніх умов. Зовнішні причини, звичайно, визначають акти поведінки людини, але дія цих причин завжди опосередковується внутрішніми умовами, тобто насамперед властивостями особистості» [12, с. 476]. Автор підкреслює діалектичний взаємозв'язок зовнішніх і внутрішніх умов, показуючи, що перші завжди опосередковані другими.

Творчість сприймається як вища форма активної розумової та практичної діяльності, що дозволяє перетворювати навколишній світ у відповідності до потреб та інтересів людей (Н.А. Бердяєв, Е.В. Ілленков, А.Г. Спіркін та ін.).

Уяву справедливо називають «центральною ланкою творчого процесу» [13], а звідси воно є основним об'єктом формування та розвитку творчих

здібностей. Уява інтегрує в собі емоційний і раціональний початки, всі пізнавальні процеси. Вона поєднує зорово-образне сприйняття реальності з відтворенням та трансформацією їх у пам'яті, побудовою моделі необхідного майбутнього. Уява необхідна в усіх видах та фазах творчості. Усі фази творчості - підготовча, пошукова та виконавча - базуються на роботі уяви. Уява виконує функцію головного інструмента розумового пошуку. Це стосується і вибору загального напрямку, і власної функції в мистецтві, і вирішення конкретного задуму.

Уява проявляється в ранньому дитинстві. На думку З. Навлянської, воно компенсує у дітей нестачу знань [13]. Не маючи можливості зрозуміти природу явищ, дитина будує фантастичні припущення про причини їх за принципом міфології, як це було у первісних народів.

Розробка змісту та методів розвитку творчої уяви у молодших школярів є досить складною проблемою через недостатню теоретичну розробленість даного поняття. У науці досі не склалося загальноприйнятого розуміння сутності цього процесу, дискусійною є проблема його розвитку в дитячому віці. Як фундаментальна здатність інтелекту створювати вторинні образи, оперувати ними, уява сприймається як психологічна основа, засіб реалізації творчого процесу в сфері діяльності; як найзагальніший, неспецифічний компонент будь-якої обдарованості, у тому числі й кольоромузичної.

Філософський аспект розгляду проблеми виявляє, що здатність до уяви є загальною універсальною здатністю, що дозволяє не тільки створювати нові образи та думки, вигадувати те, чого насправді не існує, а й правильно бачити те, що дійсно існує у світі, але ще не виражене у вигляді поняття. Саме уява дозволяє сприймати навколишній світ інтегрально, цілісно, у всьому різноманітті предметів та їх якостей, споглядати його розвиненими людськими

очима, тобто очима іншої людини і з її погляду, не перетворюючись у своїй реальності на цього іншого [14].

На філософсько-психологічному рівні уява розглядається в єдності двох її складових. Одна з них головна - це здатність «схоплювати» ціле раніше частин, будувати цілісний образ предмета на основі окремого натяку, характерних деталей. «Схоплювати» ціле, вже від нього переходити до аналізу та синтезу його власних складових частин, І. Кант назвав «інтуїтивним розумом».

Процес пізнання неможливий без уяви, що є проміжною сходиною пізнання, ланкою переходу від чуттєвого рівня до раціонального і навпаки.

Уява - це особлива форма людського життя, що стоїть окремо від інших технічних процесів і водночас займає проміжне становище між сприйняттям, мисленням та пам'яттю.

Уява характерна тільки для людини і пов'язана з діяльністю всього організму, будучи водночас найпсихічнішим з усіх психічних процесів і станів. Ні в чому іншому, крім уяви, не виявляється ідеальний та загадковий характер психіки. Завдяки уяві людина творить, розумно планує свою діяльність і керує нею. Майже вся людська матеріальна та духовна культура є продуктом уяви та творчості людей. Уява виводить людину за межі її миттєвого існування, нагадує їй про минуле, відкриває майбутнє. Маючи багату уяву, людина може «жити» в різному часі, що не може собі дозволити жодна інша жива істота у світі [15].

Інтерес до проблеми уяви як психічного процесу виник порівняно недавно - на межі XIX–XX століть. До цього часу відносяться перші спроби експериментального дослідження функції уяви (С.Д. Владичко, В. Вундт, Ф. Матвеєва, Е. Мейман, Л.Л. Міщенко, Т. Рібо) [16]. Поступово аспекти вивчення цієї проблеми дедалі більше розширюються, розробляються методики, що дозволяють експериментальним шляхом досліджувати функцію уяви, робляться спроби теоретичного осмислення даних, розглядаються питання взаємовідносин

уяви з іншими пізнавальними процесами. Робота в цій галузі велася переважно у двох напрямках: з одного боку, вивчався розвиток уяви в онтогенезі (Л.С. Виготський, І.Г. Батоев, А.Я. Дудецький, О.М. Дьяченко, Г.Д. Кирилова, А.В. Петровський, Д.Б. Ельконін та ін.), з іншого — досліджувалися особливості функціонування та структура уяви як психічного процесу (О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов, Ю.Б. Гіппенрейтер, В.О. Моляко та ін.).

Особливої актуальності набули дослідження з вивчення «природи» творчості (А.В. Брушлинський, А.М. Матюшкін, А.Я. Пономарьов, В.М. Пушкін), розробки принципів та способів створення діагностичних методик диференціальної психології з метою раннього виявлення та розвитку творчих здібностей у дітей (Б.Б. Запорожець).

На думку психологів, уява відбиває те, що може собі дозволити жодна інша жива істота у світі. Таким чином, у психології зростає інтерес до проблем творчості, а через нього і до уяви як найважливішого компонента будь-якої форми творчої діяльності.

Уява в психології сприймається як одна з форм відбивної діяльності свідомості. Оскільки всі пізнавальні процеси мають відбивний характер, необхідно, перш за все, визначити якісну своєрідність та специфіку, властиву уяві.

На думку психологів, уява відбиває дійсність не як реальність, а як можливість, ймовірність. За допомогою уяви людина завжди прагне вийти за рамки наявного досвіду та моменту часу, тобто вона орієнтується в імовірнісному, передбачуваному середовищі. Це дозволяє знаходити не один, а безліч варіантів вирішення будь-якої ситуації, що стає можливим за рахунок багаторазового переструктурування досвіду. Процес комбінування елементів минулого досвіду в принципово нові відповідає ймовірнісному характеру відображення і становить якісну специфіку відбивної діяльності уяви на відміну

від інших пізнавальних процесів, в яких імовірнісний характер відображення виступає не як головний, домінуючий, а лише як приватна ознака [17].

Уява - один із найважливіших процесів, що сприяють «проникненню у сутність природи речей». Такі психологи, як Л.С. Виготський, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн розрізняють два види уяви: відтворюючу і творчу, тісно пов'язані між собою. Критерієм відмінності є результати діяльності. Продукти діяльності відтворюючої уяви нові в досвіді однієї людини (суб'єктивно нові), оскільки створення образів відбувається на основі їх словесного опису або візуальної зовнішньої опори (креслення, схема). Продукти діяльності творчої уяви не мають аналога в об'єктивній дійсності, є і об'єктивно новими [17].

Важливою особливістю уяви, за справедливим висловом С.Л. Рубінштейна, є певний «відліт від дійсності», коли на основі окремої ознаки реальності будується новий образ, а не просто реконструюються і перебудовуються наявні уявлення. Одним із важливих моментів у дослідженнях, присвячених уяві, є з'ясування ролі цього процесу. Будучи тісно пов'язане як з чуттєвим, так і з опосередкованим пізнанням, уява практично вплітається в усі пізнавальні процеси, виступаючи як інтегративна функція [17]. Як писав Л.С. Виготський, уяву слід розглядати як складнішу форму психічної діяльності, що є реальним об'єднанням кількох функцій у своєрідних відносинах [18].

Питання про співвідношення уяви та мислення є, мабуть, стрижневим у всій психології уяви. З цього питання є кілька точок зору, залежно від того, на чому робиться акцент - на подібності даних процесів чи їх відмінностях.

Якщо акцент робиться на відмінності уяви та мислення, це веде до заперечення взаємного зв'язку цих процесів. Уява в подібному трактуванні сприймається як виключно самостійний процес, який не залежить від інших

психічних функцій. Таку думку розвивали В.В. Абрамов, С.Д. Владичко, Т. Рібо, А.І. Розов та ін.

А.В. Петровський та М.Б. Беркінблїт характеризують ці процеси як функціональні компоненти цілісної пізнавальної діяльності. Вони вважають, що якщо позбавити мислення уяви, воно стає творчо безплідним і не здатним до нових конструкцій. Водночас, якщо ізолювати уяву від мислення, саме уява стає безцільною і безсилою. З погляду Л.С. Виготського, уява і мислення тісно переплітаються так, що їх буває важко розмежувати; і той, і інший процеси беруть участь у будь-якому творчому акті. Творчість завжди підпорядкована створенню чогось нового, невідомого і в цьому сенсі прямо протилежна тому, що вже пізнано [18].

Але щоб відповідним чином діяти, необхідно створювати попередньо уявні моделі об'єкта, що здійснюється. «Коло замикається... пізнання (мислення) стимулює уяву (що створює модель перетворення), яка (модель) потім перевіряється і уточнюється мисленням», - пише А.Я. Дудецький [13]. Уяву слід розглядати в найтіснішому зв'язку з мисленням. Виховання уяви - це одночасно і виховання мислення, і навпаки.

Ряд досліджень експериментальної психології, присвячених аналізу особливостей взаємодії уяви та сприйняття (Є.І. Ігнатьєв), зорового сприйняття знайомих та незнайомих дітям зображень (К.І. Вересотська), впливу умов уявних компонентів у процесі сприйняття предметних і сюжетних зображень (А.Н. Рязанова), дозволяють говорити, що певні труднощі у сприйнятті об'єкта стимулюють діяльність уяви, творчість учнів, тобто робота уяви активізується за умов інформаційного дефіциту. Це можна пояснити як явище компенсаторне, яке, по суті, полягає в поповненні нестачі зовнішньої стимуляції за рахунок внутрішніх інформаційних резервів.

Однак одного дефіциту зовнішньої інформації як фактора активізації уяви ще недостатньо. Необхідна наявність «будівельного матеріалу» для його поповнення, роль якого виконують образи пам'яті, тобто уявлення, отримані дитиною в процесі пізнання навколишнього світу та відклалися в її особистому досвіді. Вивченню проблеми взаємозв'язку уяви та пам'яті присвячені роботи Л.С. Виготського, П.П. Блонського, З.М. Істоміної, А.А. Люблінської. Так, П.П. Блонський зазначав, що оперування образами починається з простої автоматичної репродукції та спонтанного фантазування і закінчується свідомою репродукцією та творчою уявою. Постійно розвиваючись, ці процеси перебувають у тісному взаємозв'язку.

Збагачення чуттєвого досвіду, розширення обсягу пам'яті дитини необхідне для створення досить міцних основ її творчої діяльності. Чим більше дитина бачила, чула, пережила, тим більше вона знає і засвоїла, тим більшою кількістю елементів дійсності вона володіє у своєму досвіді, тим значнішою та продуктивнішою за інших рівних можливостей буде діяльність її уяви.

Разом з тим для розвитку уяви важливе не саме по собі середовище, а те, як воно сприймається дитиною, як воно їй подається. При формуванні уяви предметне середовище повинно розглядатися не тільки з боку різноманіття, а й особливого забезпечення простору, яке дає дітям можливість уявляти, вигадувати, творити. Останнє відіграє вирішальну роль при формуванні уяви і може бути забезпечене за рахунок введення в навколишнє середовище предметів маловідомих і неспецифічних, які можна використовувати по-різному залежно від обставин. Неспецифічні предмети можуть бути включені в гру дітей, коли потрібно щось вгадати, уявити, доповнити. Іншими словами, слід так організувати предметне середовище, щоб воно, за словами Е.Є. Кравцова, «служило пусковим механізмом і спонукальною силою для розвитку уяви».

Основою творчості є комбінаторна діяльність уяви. Творча уява залежить від багатьох факторів: віку, розумового розвитку та особливостей розвитку (присутності будь-якого порушення психофізичного розвитку), індивідуальних особливостей особистості (стійкості, усвідомленості та спрямованості мотивів; оціночних структур образу «Я»; особливостей комунікації; ступеня самореалізації та оцінки власної діяльності; рис характеру та темпераменту).

Творчість - одна із змістовних форм психічної активності дітей, яку можна розглядати як універсальний засіб розвитку індивідуальності, що забезпечує стійку адаптацію до нових умов життя, як необхідний резерв сил для подолання стресових ситуацій та активного творчого ставлення до дійсності. Саме творча діяльність, на думку Л.С. Виготського, робить людину істотою. «Творчість - процес діяльності, що створює якісно нові матеріальні та духовні цінності або результат створення суб'єктивно нового. Основний критерій, що відрізняє творчість від виготовлення (виробництва), - унікальність його результату. Результат творчості неможливо прямо вивести з початкових умов» [19].

Термін «творчість» вказує як на діяльність особистості, так і на створені нею цінності, які з фактів її персональної долі стають фактами культури. Ці цінності, будучи відчуженими від життя суб'єкта його шукань і думок, так само неправомірно пояснювати в категоріях психології, як і нерукотворну природу. Гірська вершина здатна надихнути на створення картини, поеми чи геологічної праці. Однак у всіх випадках, будучи створеними, ці твори не більше стають предметом психології, ніж сама ця вершина. Науково-психологічному аналізу доступне дещо зовсім інше: способи сприйняття, дії, мотиви, міжособистісні зв'язки та структура особистості тих, хто відтворює її засобами мистецтва або в поняттях наук про Землю. Ефект цих актів і зв'язків відображається в художніх і

наукових творах, що тепер належать до сфери, незалежної від психічної організації суб'єкта.

Творчість означає творення нового, під яким можуть матися на увазі як перетворення у свідомості та поведінці суб'єкта, так і породжувані ним, а також відчужувані від нього продукти. Такі терміни, як «свідомість» та «поведінка», справді вказують на законну частку психології у міждисциплінарному синтезі. Проте за цими термінами не стоять споконвічні архетипи знання. Їхній категоріальний зміст змінюється від епохи до епохи. Криза механодетермінізму призвела, як зазначалося, до нового стилю мислення в психології. Психічні процеси почали розглядатися з погляду пошуків суб'єктом виходу із ситуації, яка стала для нього проблемною через обмеженість його наявного досвіду, і тому потребує реконструкції цього досвіду та його збільшення за рахунок власних інтелектуальних зусиль.

Як магістральний напрямок, пов'язаний з розробкою проблематики творчості, виступило вивчення процесів продуктивного мислення як розв'язання завдань («головоломок»). Цим шляхом з часів Е. Клапареда, К. Дункера та О. Сальтисона зібрано великий і щільний масив даних. У радянській психології склалася низка підходів, загальний огляд яких представлено в роботі [7, 11, 12], де виділяються:

- пошук невідомого за допомогою механізму аналізу через синтез;
- пошук невідомого за допомогою механізму взаємодії логічного та інтуїтивного начал;
- пошук невідомого за допомогою асоціативного механізму;
- пошук невідомого за допомогою евристичних прийомів та методів.

Визначення творчості з опорою на фактори новизни та суспільної значущості його результату базуються насамперед на підходах С.Л. Рубінштейна та Л.С. Виготського. Виділяючи як основні ознаки творчості

новизну та оригінальність результату діяльності, С.Л. Рубінштейн ввів у це поняття сам критерій новизни, її важливість у власному та соціальному плані. Л.С. Виготський уточнив поняття новизни продукту творчості, наголосивши, що таким продуктом необхідно розглядати не лише створені особистістю нові предмети матеріального та духовного плану, а й геніальну побудову розуму. Подібну думку розвиває і поглиблює Я.А. Пономарьов, констатує, що творчість має зовнішній і внутрішній план дій, характеризується як породженням нових продуктів, так і створенням продуктів внутрішніх. Тобто здійснення перетворення у свідомості та поведінці суб'єкта. Однак багато дослідників підкреслюють, що суттєвими рисами творчості є новизна та соціальна значущість не лише результату, а й самого процесу творчої діяльності.

А.Т. Шумілін дає багатогранний перелік ознак творчості, який орієнтує вивчення даного феномену, його продуктивних і процесуальних сторін: виробництво нового, оригінальність результатів чи способів діяльності, комбінування у діяльності елементів різних систем, зв'язок діяльності з пізнанням, постановка і розв'язання проблемних нестандартних завдань із задоволення нових потреб суспільства, єдність.

В аналогічному ключі, з позиції розгляду творчості як продукту і як процесу діяльності, В.І. Андрєєв описує ознаки творчості: новизна та оригінальність процесу і результатів діяльності. За висловом Андрєєва, відсутність однієї з перелічених ознак свідчить, що діяльність як творча не відбудеться, тому що творчість має сприяти розвитку особистості та суспільства.

Виділяється ще одна ознака – наявність суб'єктивних передумов і умов творчості, особистісних властивостей, якостей, спрямованості знань, умінь та творчих здібностей, що характеризує творчий потенціал. Розглядаючи питання

про особистісні якості, необхідні для успішної творчої діяльності, ми здійснили аналіз психолого-педагогічної літератури, який дозволив нам класифікувати ці якості в рамках п'яти основних сфер особистості:

- психофізіологічна сфера;
- пізнавальна сфера;
- мотиваційно-ціннісна сфера;
- емоційно-вольова сфера;
- комунікативна сфера.

Наявність цих якостей свідчить про сформованість внутрішньоособистісних умов для творчої діяльності. К. Роджерс як такі умови виділяє: відкритість досвіду, внутрішній локус оцінювання, випереджальна емоційна оцінка об'єкта в проблемній ситуації, ідентична реакція організму на зовнішні подразники, здатність до спонтанної гри уяви. А. Маслоу характеризує природу творчого процесу як момент поглиненості будь-якою справою, розчиненості в теперішньому стані «тут і зараз». Загальні підходи до характеристики суб'єктивних передумов внутрішньоособистісних умов творчості конкретизуються і поглиблюються у понятті творчих здібностей особистості.

Творчість – це:

- діяльність, яка породжує щось якісно нове, що ніколи раніше не існувало;
- створення чогось нового, цінного не лише для цієї людини, а й для інших;
- процес створення суб'єктивних цінностей.

Оскільки елемент творчості може бути в будь-якому виді людської діяльності, то справедливо говорити як про художні творчі здібності, так і про технічні, математичні творчі здібності тощо.

Галуззю знання, що вивчає творчість, є евристика. Існують різні види творчості:

- виробничо-технічний;
- винахідницький;
- науковий;
- політичний;
- організаторський;
- філософський;
- художній;
- міфологічний;
- релігійний;
- повсякденно-побутовий тощо.

Інакше кажучи, види творчості відповідають видам практичної та духовної діяльності. Так, Л.С. Виготський, звертаючись до творчості, вказує на необхідність прояву та розвитку здатності до створення нового, байдуже, чи буде це створене якоюсь річчю зовнішнього світу, чи відомою побудовою розуму, чи почуття [19].

У роботах Я.А. Пономарьова наголошується, що до повноцінної творчої діяльності здатна лише людина, яка має розвинений внутрішній план дій, що дозволяє їй належним чином асимілювати суму спеціальних знань у тій чи іншій галузі діяльності, необхідної для її подальшого розвитку, а також вимагати особистісних якостей, без яких неможлива справжня творчість [20].

Під творчою діяльністю слід розуміти таку діяльність людини, в результаті якої створюється щось нове – чи це предмет зовнішнього світу, чи побудова мислення, що призводить до нових знань про світ, чи почуття, що відображає нове ставлення до дійсності.

Звертаючись до питання про критерій творчості людини, що забезпечує творчість, багато дослідників вказують на уяву (Л.С. Виготський, Д.Д. Кабалевський та ін.). У філософському словнику під уявою (фантазією) розуміється психічний процес, що полягає у створенні нових образів (уявлень) шляхом переробки матеріалу сприйняття та уявлень, отриманих у попередньому досвіді. Розрізняють уяву відтворюючу та творчу. Відтворюючою уявою називають процес створення образу предмета за його описом, малюнком або кресленням. Творчою уявою називають самостійне створення нових образів. Воно вимагає відбору матеріалів, необхідних для побудови бажаного образу, який є більш-менш віддаленим, тобто не дає безпосередньо і негайно об'єктивного продукту [21].

Л.С. Виготський виділяв чотири форми, що пов'язують уяву з дійсністю:

1. Уява спирається на досвід, нове створюється з елементів дійсності. «Чим багатший досвід людини, тим більше матеріал, який має уява».
2. Уява постає як розширення досвіду. Це «вища форма зв'язку» уяви з реальністю, яка можлива «тільки завдяки чужому чи соціальному досвіду».
3. Емоційний зв'язок, який проявляється подвійно: а) уява керується емоційним чинником – внутрішньою логікою почуттів, «почуття впливають на уяву». Це «найбільш суб'єктивний, найбільш внутрішній вид уяви»; б) уява впливає на почуття, проявляється «закон емоційної реальності уяви».
4. «Уява стає дійсністю», коли вона «кристалізується», «втілюється», починає реально існувати у світі та впливати на інші речі. Це «повне коло» творчої діяльності уяви, можливе також і для «суб'єктивної уяви», що спирається на емоції [22].

Дитяча уява має образний характер, її функціонування – це особливого типу переструктурування образів, яке здійснюється через здатність відчленовувати властивості образу від інших його властивостей і переносити на

інший образ. Цей процес тісно пов'язаний з мисленням, зокрема, з аналізом через синтез.

В.М. Дружинін пише: «В основі творчості лежить глобальна ірраціональна мотивація відчуження людини від світу; воно спрямовується тенденцією до подолання, функціонує на кшталт «позитивного зворотного зв'язку»; творчий продукт тільки підганяє процес, перетворюючи його на гонитву за горизонтом» [23]. Таким чином, через творчість здійснюється зв'язок людини зі світом. Творчість сама стимулює себе.

Слід зазначити, що слово «здатність» має дуже широке застосування в різних галузях практики. Зазвичай під здібностями розуміють такі індивідуальні особливості, які є умовами успішного виконання будь-якої однієї чи кількох діяльностей. Однак термін «здатності», незважаючи на його давнє та широке застосування в психології, багатьма авторами трактується неоднозначно. Якщо підсумувати різні варіанти існуючих нині підходів до вивчення здібностей, їх можна звести до трьох основних типів.

1. У першому випадку під здібностями розуміють сукупність різноманітних психічних процесів та станів. Це найбільш широке та найстаріше тлумачення терміна «здатності».

2. З погляду другого підходу під здібностями розуміють високий рівень розвитку загальних та спеціальних знань, умінь та навичок, що забезпечують успішне виконання людиною різних видів діяльності. Дане визначення виникло і було прийнято в психології XVIII-XIX ст. і досить часто трапляється в даний час.

3. Третій підхід заснований на твердженні про те, що здібності – це те, що не зводиться до знань, умінь та навичок, але забезпечує їх швидке придбання, закріплення та ефективне використання на практиці.

У вітчизняній психології експериментальні дослідження здібностей найчастіше будуються з урахуванням останнього підходу:

- По-перше, під здібностями розуміються індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої.
- По-друге, здібностями називають не всякі взагалі індивідуальні особливості, а лише такі, які мають відношення до успішності виконання будь-якої діяльності чи багатьох діяльностей.
- По-третє, поняття «здатність» не зводиться до тих знань, навичок чи вмінь, які вже вироблені в даної людини.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури ми зробили висновок, що основні критерії творчих здібностей полягають у:

- оригінальності, яка виявляється у здатності запропонувати новий задум для гри;
- швидкості – здатності швидко адаптуватися у складній ситуації;
- гнучкості – здатності запропонувати нове використання для відомого об'єкта;
- варіативності – умінні запропонувати різні ідеї у тій чи іншій ситуації.

Таким чином, у найзагальнішому вигляді визначення творчих здібностей виглядає так: творчі здібності – це індивідуальні особливості та якості людини, які визначають успішність виконання нею різноманітної творчої діяльності [12].

Під креативністю розуміється здатність, що відображає глибинну властивість індивідів створювати оригінальні цінності, приймати нестандартні рішення. До цього поняття автор звертається у зв'язку з характеристикою сучасних підходів до освіти, оскільки основною вимогою сьогодні є розвиток творчої особистості, здатної виходити за межі відомого, приймати нестандартні

рішення, створювати продукти, що характеризуються новизною. Психологи, характеризуючи креативність, вказують на проблему здібностей і найчастіше креативність розглядають як загальну творчу здатність, процес перетворення знань. При цьому вони стверджують, що креативність пов'язана з розвитком уяви, фантазії, породженням гіпотез (І.І. Ліснів, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, Я.А. Пономарьов, А.Г. Шмельов) [9]. Серед передумов та підстав, характерних для прояву креативності, вітчизняні психологи виділяють перцептивні особливості особистості, які мають творчий потенціал, що виражаються в незвичайній напруженості уваги, величезній вразливості, сприйнятливості.

Творчий тип особистості можна охарактеризувати такими критеріями [9, 10]:

- умінням побачити та розпізнати творчу проблему – уважністю;
- вмінням побачити в проблемі якомога більше сторін та зв'язків – різнобічністю мислення;
- умінням відмовитися від типової точки зору та прийняти іншу – гнучкістю мислення;
- прагненням відмовитися від шаблону чи групової думки – оригінальністю мислення;
- здатністю до множинного перегрупування ідей та зв'язків – варіативністю мислення;
- здатністю до аналізу творчої проблеми як системи – конкретністю мислення;
- здатністю до синтезу творчої проблеми як системи – абстрактністю мислення;
- почуттям організаційної стрункості та ідейної цілісності – почуттям гармонії;

- неконформністю оцінок та суджень навіть під тиском – незалежністю мислення;
- сприйнятливістю до всього нового та незвичайного – відкритістю сприйняття;
- конструктивною активністю у невизначених ситуаціях – толерантністю мислення.

1.2. Особливості розвитку та формування творчої уяви молодших школярів у навчально-виховному процесі

Одним із найважливіших завдань психолого-педагогічної роботи є всебічне вивчення дитини. Як зазначав К.Д. Ушинський: «Якщо педагогіка хоче виховати людину в усіх відношеннях, то вона повинна перш за все пізнати її теж у всіх відносинах» [26].

Відомими психологами – Л.С. Виготським, В.В. Давидовим, А.В. Запорожцем, В.А. Крутецьким, А.К. Марковою, А.В. Петровським, С.Л. Рубінштейном, Д.Б. Ельконіним та іншими – були виявлені та науково обґрунтовані психологічні характеристики та психологічні новоутворення основних вікових періодів розвитку дитини, що формуються в руслі провідної для кожного конкретного періоду діяльності. «Розвиток новоутворення у стабільному віці є вихідним моментом для всіх динамічних змін», – зазначав Л.С. Виготський [18]. Отже, вивчення закономірностей виникнення та розвитку психологічних особливостей і якостей особистості дитини всередині провідної діяльності та за її допомогою, встановлення вікової наступності цих особливостей служить «ключем» до розуміння закономірностей розвитку всіх психічних процесів дитини, зокрема й уяви.

Відповідно до періодизації психічного розвитку, запропонованої Л.С. Виготським, уява є центральним психологічним новоутворенням дошкільного віку. Уява формується в ігровій діяльності, яка є провідною у цьому віковому періоді. У ситуації гри уява дошкільника отримує широкий простір і проявляється в найбільш яскравих, барвистих формах, у зв'язку з чим складається враження, що маленька дитина живе наполовину у світі своїх фантазій і що її уява сильніша, багатша, оригінальніша за уяву дорослого. Довгий час у психології існувало припущення, висунуте В. Штерном та Д. Дьюї, згідно з яким уява притаманна дитині «спочатку», вона найбільш продуктивна в дитинстві.

Через роботу уяви відбувається компенсація недостатніх поки що реальних можливостей дитини долати життєві труднощі, конфлікти, вирішувати проблеми соціальної взаємодії.

Особливість ігрової діяльності молодших школярів полягає в тому, що в ній успішно освоюється зміст навчальної діяльності.

Використання гри сприяє формуванню в учнів психологічних передумов теоретичної свідомості, зміні мотивів поведінки та розкриттю нових джерел розвитку пізнавальних сил, становлення яких відбувається в руслі навчальної діяльності: спостереження, уяви, пам'яті, мислення.

Разом з тим, враховуючи, що всі пізнавальні процеси перебувають у відносинах тісного зв'язку та взаємозалежності (як елементи єдиної системи), можна говорити про те, що активний розвиток у навчальній діяльності будь-якої із зазначених функцій створює сприятливі передумови для розвитку уяви. Для повноцінного розвитку творчої уяви дитини необхідна наявність у неї певного запасу уявлень про навколишню дійсність. Однак збагачення чуттєвого досвіду дитини не є єдиною умовою та способом розвитку її фантазії, оскільки специфіка уяви полягає не стільки в накопиченні уявлень про навколишній світ,

скільки в реорганізації цих уявлень, їх зміні, переконструюванні. У практиці шкільного навчання основний акцент, на жаль, робиться саме на факторі багатства чуттєвого досвіду, а специфіка процесу уяви, тобто комбінаторний характер його діяльності, практично не враховується. На наш погляд, на формування уяви, поряд із постійним збагаченням досвіду дитини, необхідно ще й розвивати ті аспекти, які з віком поступово замінюються раціональними компонентами, підпорядковуються інтелекту і згасають.

Проте Л.С. Виготський, розглядаючи проблему уяви у віковому аспекті, показує неспроможність таких позицій. Він стверджує, що всі образи уяви, хоч би які химерні вони були, ґрунтуються на уявленнях, отриманих у реальному житті. І оскільки досвід дитини набагато бідніший, ніж досвід дорослої людини, інтереси елементарніші та простіші, навряд чи справедливо говорити про те, що уява дитини багатша. Просто іноді, не маючи достатнього досвіду, дитина по своєму пояснює те, з чим вона стикається в житті, і ці пояснення часто здаються несподіваними та оригінальними. «Уява дитини, – писав К.Д. Ушинський, – і бідніша, і слабша, і одноманітніша, ніж у дорослої людини, але уява у дітей сильна, але душа слабка, і влада її над уявою мізерна. Здається на перший погляд багатою, фантазія зовсім не пов'язана з силою уяви, а обумовлена слабким контролем над ним; дитина, внаслідок нестійкості інтересу, не може керувати своєю уявою, дитині все одно, куди б її не несла вибаглива мрія, яка хвилюється різноманітністю зовнішніх вражень» [26].

За даними психології, «зримі» форми уяви у дітей спостерігаються вже у віці двох років. У цей період уява дитини мимовільна, і характер її прояву визначається тією конкретною ситуацією, в якій знаходиться дитина, та тими можливостями, які вона має в даний момент. Так, наслідуючи дії матері, дитина намагається, наприклад, погодувати ляльку, використовуючи замість справжніх предметів їхні замінники (паличку замість ложки, пісок замість каші). Виникає

ситуація уявного харчування, тобто дитина поки що лише «доповнює уявою» те, що нею сприймається. З віком наслідувальні прагнення дитини ускладнюються у зв'язку зі зміною характеру ігрової діяльності: дитина активно входить у сюжетно-рольові ігри, в яких їй доводиться дедалі більше задовольнятися заміною, закликаючи на допомогу свою уяву. Гра є формою творчого відображення дитиною дійсності, оскільки в ній, на думку А.А. Люблінської, «у дивовижних поєднаннях сплітаються реальність і вигадка, прагнення до точного відтворення дійсності з найвільнішими порушеннями цієї реальності» [27].

Прагнення до самостійної творчості, за даними загальної психології, з'являється у дітей 5-6 років. У цьому віці, вже засвоївши основні зразки поведінки та діяльності, дитина може відносно вільно оперувати ними, відходячи від засвоєних стандартів, комбінуючи при побудові продуктів уяви. Однак у цілому, незважаючи на свою наочність, виразність, емоційну насиченість, образи уяви у дошкільнят ще недостатньо керовані та контрольовані.

У наступному віковому періоді, який починається з моменту вступу дитини до школи, провідною діяльністю стає навчальна, і в ній відбувається подальший розвиток усіх психічних процесів, зокрема й уяви. Діти молодшого шкільного віку розрізняють кілька видів уяви. Воно може бути відтворюючим (створення образу предмета за його описом) та творчим (створення нових образів, що вимагають відбору матеріалу відповідно до задуму). Створення образів уяви здійснюється за допомогою кількох способів:

- Аглютинація, тобто «склеювання» різних, несумісних у повсякденні частин. Прикладом може бути класичний персонаж казок людина-звір чи людина-птах.

- Гіперболізація. Це парадоксальне збільшення чи зменшення предмета або окремих його частин. Прикладом можуть бути казкові персонажі Карлик Ніс, Гулівер чи Хлопчик-Мізинчик.

- Схематизація. У цьому випадку окремі уявлення зливаються, відмінності згладжуються. Виразно опрацьовуються основні риси подібності.

- Типізація. Характерно виділення суттєвої, повторюваної ознаки та втілення їх у конкретному образі. Наприклад, існують професійні образи лікаря, космонавта, шахтаря тощо. Основою створення будь-яких образів фантазії є синтез та аналогія. Аналогія може бути близькою, безпосередньою та віддаленою, ступінчастою. Наприклад, зовнішній вигляд літака нагадує ширяючого птаха – це близька аналогія. Космічний корабель – віддалена аналогія з космічним кораблем.

Проте творча уява, як стверджують деякі психологи, має тенденцію до поступового згасання у зв'язку з орієнтацією навчання на засвоєння системи зразків, використання одноманітних і стереотипно повторюваних дій. Водночас аналіз основних психологічних новоутворень та характеру провідної діяльності даного вікового періоду дозволяє припустити наявність широких можливостей для розвитку творчої уяви в процесі навчальної діяльності.

У віковій та педагогічній психології основними психологічними новоутвореннями молодшого шкільного віку прийнято вважати довільність, внутрішній план дій, рефлексію. Основна лінія розвитку уяви полягає в поступовому його підпорядкуванні свідомим намірам, реалізації певних задумів, що стає можливим у молодшому шкільному віці у зв'язку з формуванням цих психологічних новоутворень. Довільність уяви проявляється в умінні молодшого школяра свідомо ставити цілі дії, навмисно шукати та

знаходити ефективні засоби та прийоми їх досягнення. З іншого боку, у дітей поступово формується здатність до виконання дій, зокрема планування в думці.

Таким чином, підхід до вивчення уяви як до можливості осмислення дитиною своєї діяльності дозволяє, з одного боку, виділити особливу значущість цього процесу для психічного розвитку, а з іншого – перенести логіку його розвитку на всі види та форми діяльності у молодшому шкільному віці. Зразки уяви в цей період стають повнішими, ніж у дошкільнят, причому елементів репродуктивності – простого відтворення значно менше, і більшою мірою з'являється творча переробка вражень. У зв'язку із засвоєнням школярами відомостей про об'єкти навколишнього світу та умови їх походження багато нових комбінацій образів набувають логічної аргументації, що є найважливішою передумовою розвитку творчої (продуктивної) уяви у молодших школярів. Уява молодших школярів тісно пов'язана з особистістю та її розвитком. Особистість дитини формується під впливом усіх обставин життя. Навчальна діяльність у молодшому шкільному віці є провідною, але не єдиною, до якої залучаються учні. Не зникає й ігрова діяльність, вона лише набуває своїх специфічних форм і має свої специфічні завдання. Основною психічною функцією, що забезпечує гру, є уява, фантазія. Уявляючи ігрові ситуації та реалізуючи їх, дитина формує в собі цілу низку особистісних властивостей, таких як справедливість, сміливість, здатність до переконструювання.

У психології уява сприймається як своєрідна відображувальна діяльність свідомості, основний механізм якої полягає в активній переробці наявного досвіду. Відображення навколишнього світу можливе лише в процесі активної взаємодії суб'єкта з об'єктом у процесі діяльності. Вчені відзначають, що психіка людини існує і може розвиватися лише в діяльності (Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, О.Р. Лурія та ін.). Процес формування розумових процесів спочатку здійснюється на основі зовнішніх процесів і потім шляхом поетапної

обробки переходять у внутрішній план, у свідомість. Оскільки сутність уяви становлять механізми конструювання досвіду, що є різновидом розумових дій, отже, необхідною умовою їх формування є включення суб'єкта в активні форми діяльності. Таким чином, слід виділити такі особливості уяви молодших школярів:

- уява набуває довільного характеру, передбачаючи створення задуму, його планування;
- воно стає особливою діяльністю, що включає фантазію;
- уява перетворюється на внутрішній план, відпадає потреба в наочній опорі для створення образів;
- уява – один із найважливіших психічних процесів, і від рівня її розвитку багато в чому залежить успішність освоєння шкільної програми.

Сучасні соціально-економічні умови тягнуть за собою жорсткість вимог до освіти. Школа відіграє вирішальну роль у становленні та розвитку активної особистості учнів.

Багато вчених вважають, що розвиток пізнавальної діяльності є головною умовою формування творчої особистості учнів (К.А. Абульханова-Славська, Г.С. Альтшуллер, І.Я. Андрєєв, О.М. Лук, Ш.А. Амонашвілі, Я.А. Пономарьов, О.М. Матюшкін та ін.). В основі успішного розвитку пізнавальної діяльності лежить творчість як вчителя, так і учня.

На сьогоднішній день у педагогічній науці є низка досліджень, спрямованих на вивчення пізнавальної діяльності молодших школярів. Проте проблема творчості, творчої діяльності як засобу розвитку пізнавальної діяльності молодших школярів, на наш погляд, вивчена недостатньо.

Пізнавальний інтерес – це вибіркова спрямованість особистості на предмети та явища навколишньої дійсності. Ця спрямованість характеризується постійним прагненням до пізнання, до нових, повніших і глибоких знань.

Систематично зміцнюючись та розвиваючись, пізнавальний інтерес стає основою позитивного ставлення до навчання. Пізнавальний інтерес позитивно впливає не лише на процес і результат діяльності, а й на перебіг психічних процесів – мислення, уяви, пам'яті, уваги, які під впливом пізнавального інтересу набувають особливої активності та спрямованості. Пізнавальний інтерес – це один із найважливіших мотивів навчання школярів. Під впливом пізнавального інтересу, як вважають дослідники, навчальна робота навіть у слабких учнів протікає продуктивніше [12, 13, 14, 16, 17, 18]. Пізнавальний інтерес при правильній педагогічній організації діяльності учнів та систематичної і цілеспрямованої виховної діяльності може і повинен стати стійкою рисою особистості школяра і чинити сильний вплив на його розвиток.

Пізнавальний інтерес постає як сильний засіб навчання. Коли дитина займається з-під палиці, вона завдає вчителю масу турбот і прикросців, коли ж діти займаються із задоволенням, то справа йде зовсім по-іншому. Активізація пізнавальної діяльності учня без розвитку його пізнавального інтересу не тільки важка, а й неможлива. Ось чому в процесі навчання необхідно систематично збуджувати, розвивати та зміцнювати пізнавальний інтерес учнів: і як важливий мотив навчання, і як стійку рису особистості, і як потужний засіб навчання, підвищення його якості.

Як будь-яка пізнавальна діяльність спрямована не тільки на процес пізнання, але і на результат, а це завжди пов'язано з прагненням до мети, з її реалізацією, подоланням труднощів, з вольовим напруженням і зусиллям. Таким чином, у процесі пізнавальної діяльності своєрідно взаємодіють усі найважливіші прояви особистості.

Розкриваючи сутність пізнавальної діяльності, не можна не сказати про важливу роль мотивації, оскільки в основі успішної діяльності завжди лежить позитивна мотивація. Спочатку сама позиція учня, бажання зайняти нове

становище в суспільстві – важливий мотив, який визначає готовність, бажання вчитися. Але такий мотив недовго зберігає свою силу. На жаль, доводиться спостерігати, що вже у другому класі згасає радісне очікування навчального дня, проходить початковий потяг до навчання. Якщо ми не хочемо, щоб з перших років навчання дитина не обтяжувалась школою, ми повинні подбати про пробудження таких мотивів навчання, які б лежали не поза, а в самому процесі навчання. Інакше кажучи, мета полягає в тому, щоб дитина навчалася тому, що їй хочеться вчитися, щоб вона відчувала задоволення від самого навчання.

Інтерес, як складне і дуже значуще для людини утворення, має безліч трактувань у своїх психологічних визначеннях. Він розглядається як:

- вибіркова спрямованість уваги людини (Н.Ф. Добринін, Т. Рібо);
- прояв її розумової та емоційної активності (С.Л. Морозова);
- специфічне ставлення особистості до об'єкта, викликане усвідомленням його життєвого значення та емоційною привабливістю (А.Г. Ковальов).

1.3. Творчі завдання як засіб розвитку творчої уяви молодших школярів

Розвиток творчої уяви тісно пов'язаний з мовленням, мисленням, досвідом дитини. Найефективнішим інструментом формування уяви є спеціально організовані творчі завдання.

Питання розвитку творчого потенціалу учнів через використання творчих завдань у навчальному процесі активно досліджується сучасними українськими науковцями, зокрема у контексті компетентнісного підходу, формування ключових компетентностей і особистісно орієнтованого навчання.

Вагомий внесок у дослідження проблеми розвитку творчої уяви зробили такі вчені, як:

В.О. Моляко, який розглядає творчість як психічну діяльність, що виявляється у створенні нових оригінальних продуктів. Учений особливо наголошує на значенні уяви як основи творчого мислення, що має розвиватися через спеціально організовані творчі завдання.

О.Я. Савченко підкреслює роль навчального змісту і дидактичних засобів у формуванні в учнів пізнавальної активності та творчих умінь. На її думку, творчі завдання сприяють формуванню мисленнєвих операцій, що необхідні для самостійного розв'язання проблем.

І. Т. Сущенко вивчає компетентнісний підхід в освіті, наголошуючи, що творчі завдання є дієвим засобом розвитку загальнокультурної, комунікативної та навчально-пізнавальної компетентностей учнів. Вона вказує, що такі завдання забезпечують не лише засвоєння знань, а й їхнє перетворення на новий продукт.

Л. В. Коваленко досліджує творче мислення молодших школярів і акцентує увагу на необхідності використання проблемних, нестандартних, міждисциплінарних завдань. У її працях подані практичні приклади творчих завдань з української мови, математики, природознавства.

Н. М. Бібік у своїх працях розкриває методичні засади реалізації компетентнісного підходу, зокрема через творчу діяльність учнів. Вона вважає, що систематичне використання творчих завдань у початковій школі дозволяє зробити навчальний процес емоційно привабливим та ефективним.

О. М. Онопрієнко досліджує інтегроване навчання у початковій школі, в якому творчі завдання виконують важливу функцію формування міжпредметних зв'язків та розвитку критичного мислення. Авторка створила приклади інтегрованих уроків з використанням творчих завдань.

Л. М. Романишина обґрунтовує систему навчальних завдань, спрямованих на розвиток креативності. Вона стверджує, що креативність школяра зростає за умови, якщо навчання є особистісно зорієнтованим і передбачає варіативність підходів до виконання завдань.

Г. С. Костюк ще у класичних працях наголошував, що розвиток творчості є природною потребою дитини, а створення ситуацій відкриття, пошуку, подиву - один із найефективніших шляхів розвитку уяви.

Т. О. Пушкарьова розглядає технології розвитку критичного мислення та інтерактивні методики як середовище для застосування творчих завдань. Вона пропонує систему завдань, що передбачають відкритий тип відповіді, аналіз, порівняння, створення власного продукту.

С. О. Сисоєва зазначає, що інноваційна педагогічна діяльність вимагає пошуку нових підходів до організації освітнього процесу, де творчі завдання виступають не просто дидактичним інструментом, а засобом формування креативної особистості.

Розгляд праць українських науковців свідчить про глибоку науково-методичну базу з питань використання творчих завдань у навчальному процесі. У фокусі уваги дослідників - розробка дидактичних умов, визначення структурно-функціональних компонентів творчої діяльності, оцінювання ефективності творчих завдань та впровадження інноваційних технологій, що стимулюють розвиток креативності учнів. Разом із тим, потребує подальшого вивчення проблема системного застосування творчих завдань у комплексі із розвитком емоційного інтелекту, уяви та саморефлексії школярів.

У педагогічній практиці використовуються такі види творчих завдань:

- вербальні (словесні) - складання казок, віршів, історій, продовження заданої ситуації.

- образотворчі - створення малюнків, аплікацій, колажів за темою або уявленням.
- ігрові - рольові ігри, драматизації, театралізовані постановки;
- конструктивно-модельні - створення об'ємних фігур, моделей з підручних матеріалів;
- музично-творчі - придумування мелодій, ритмічних вправ, танцювальних композицій;
- креативні завдання з відкритим результатом - ті, які не мають єдиного правильного варіанта.

Педагогічна цінність творчих завдань полягає в тому, що вони стимулюють фантазію, спонукають до нестандартного мислення, дають свободу вибору та самовираження. Завдання творчого типу допомагають дітям відчувати себе авторами, дослідниками, відкривачами.

Ефективне застосування творчих завдань вимагає дотримання певних педагогічних умов:

- створення психологічно безпечного середовища, де дитина не боїться помилитися або бути незрозумілою;
- поступове ускладнення завдань - від репродуктивних до продуктивних і креативних;
- урахування індивідуальних здібностей та інтересів кожного учня;
- використання елементів інтеграції з іншими видами діяльності (малювання, музика, театр);
- позитивне підкріплення - оцінювання не лише результату, а й процесу, оригінальності, зусиль;
- організація роботи в парах, групах - для розвитку співпраці та обміну ідеями;
- підтримка ініціативи та самостійності дитини.

Приклади творчих завдань для розвитку уяви:

1. Словесна творчість:

- придумай казку, у якій герой потрапляє у вигаданий світ;
- заверши історію: «одного разу до школи прийшла незвичайна тінь...»

2. Образотворчі завдання:

- намалюй фантастичну істоту та розкажи про неї;
- створи "карту настрою" свого дня.

3. Театралізовані завдання:

- постав міні-виставу з предметів;
- розіграйте сценку з казки, але у сучасному стилі.

4. Музично-ритмічні завдання:

- придумай ритм до свого улюбленого вірша;
- склади «музичний портрет» казкового героя.

5. Інтегровані завдання: побудуй модель чарівного будиночка з лего або паличок, а потім придумай історію про його мешканців.

Учитель має бути не лише джерелом інформації, а й партнером у творчому процесі. Його функції:

- організатор діяльності;
- фасилітатор та натхненник;
- приклад для наслідування (демонструє нестандартне мислення);
- помічник у подоланні труднощів;
- експерт, що допомагає розкрити власні можливості дитини.

Сучасний вчитель має володіти методикою розвитку творчої уяви, вміти проєктувати навчальні ситуації, що провокують нестандартне мислення.

Творчі завдання є дієвим засобом розвитку творчої уяви в молодших школярів. Вони стимулюють активність, формують креативність, підтримують

мотивацію до навчання. Ефективність їх використання залежить від грамотної організації освітнього процесу, врахування індивідуальних особливостей учнів, створення умов для творчості. Розвиток уяви через творчі завдання сприяє всебічному гармонійному розвитку особистості дитини.

Висновки до розділу 1

Розвиток творчої особистості є актуальною потребою сучасного суспільства, а початкова школа відіграє ключову роль у формуванні творчих здібностей дитини.

Поняття творчості багатогранне: його трактують як процес, як результат, як особистісну потребу та як суспільно значущу діяльність.

Творчий потенціал особистості – це складне поєднання здібностей, мотивації, знань, установок і прагнення до самореалізації, розвиток якого залежить від активності самої людини.

Творчий процес має багатоступеневу структуру: підготовка, накопичення знань, пошук рішення, інкубація, осяяння, перевірка й оформлення результату.

Сучасна наука визнає розвиток творчих здібностей як результат взаємодії природних задатків особистості та соціального середовища.

Творчість є засобом адаптації до нових умов життя, способом подолання труднощів, механізмом самореалізації.

Уява – важлива складова творчої діяльності, особливо яскраво проявляється у дітей через образне мислення.

Основні критерії творчих здібностей – оригінальність, гнучкість, швидкість і варіативність мислення.

Творчість охоплює всі сфери людської діяльності й виступає основою особистісного розвитку та активного включення людини в соціальне життя.

Уява як центральне новоутворення дошкільного віку формується переважно в ігровій діяльності, що дозволяє дітям компенсувати недостатній досвід, долати труднощі та вирішувати конфлікти. Через гру дитина навчається комбінувати знайомі елементи в нові поєднання. З віком уява інтегрується у навчальну діяльність, а гра трансформується, збагачуючи пізнавальні інтереси.

Розвиток уяви нерозривно пов'язаний із формуванням внутрішнього плану дій, довільності та рефлексії.

Основними способами створення уявних образів є аглютинація, гіперболізація, схематизація, типізація й аналогія. Творча уява переходить на довільний рівень завдяки розвитку уваги, цілеспрямованості, усвідомленості діяльності.

Попри значення уяви для успішного навчання, освітня практика не завжди використовує її потенціал. Потрібно цілеспрямовано включати у навчання творчі завдання, ігрові елементи та нестандартні вправи. Творча уява сприяє формуванню ініціативності, самостійності, оригінальності мислення, здатності до рефлексії, прагнення до пізнання нового.

Розвиток уяви є не лише умовою успішного навчання, а й чинником формування активної, самостійної, творчої особистості.

Аналіз джерел підтверджує, що розвиток творчої уяви тісно пов'язаний із мовленням, мисленням, життєвим досвідом і потребує системної педагогічної підтримки. Найефективнішим засобом є творчі завдання, які стимулюють комбінування уявлень і генерування нових ідей.

Українські дослідники доводять, що систематичне застосування творчих завдань формує не лише знання, а й здатність створювати нові продукти на основі індивідуального досвіду.

Ефективність творчих завдань забезпечують:

- проблемність і нестандартність;
- міжпредметна інтеграція;
- орієнтація на інтереси дітей;
- співпраця та ініціативність.

Найрезультативнішими є завдання з відкритим результатом, що стимулюють пошук нестандартних рішень.

Використання творчих завдань у навчанні:

- активізує мислення й уяву;
- сприяє самовираженню;
- формує креативну особистість;
- робить навчання особистісно значущим.

Розвиток уяви через творчі завдання є важливою умовою гармонійного становлення особистості, але потребує подальшого вивчення в аспектах інтеграції з емоційним інтелектом, саморефлексією та системністю застосування.

РОЗДІЛ II

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

2.1. Виявлення рівня сформованості творчої уяви молодших школярів у процесі художньо-творчої діяльності (констатувальний етап)

«Уява не може мати іншої бази, крім сенсорної». Так зазначала зв'язок сенсорного розвитку з розвитком уяви Марія Монтессорі. Адже витончені органи чуття можуть виділяти малопомітні властивості, деталі об'єктів зовнішнього світу, які стануть чудовою основою для створення незвичайного образу.

У першому теоретичному розділі ми визначили, що проблема розвитку уяви у дітей актуальна тим, що цей психічний процес впливає на пізнавальну діяльність молодших школярів. Розвиток творчої уяви, як здібності створювати чуттєві мислеобрази, інтенсивніше відбувається під час уроків мистецтва (літератури, музики, образотворчого мистецтва). Найбільш продуктивно процес розвитку творчої уяви здійснюється в інтегрованому викладанні предметів мистецтва.

Визначальними в нашій роботі стали поняття уяви та творчої уяви Л.С. Виготського.

Уява – це аналітико-синтетична діяльність, що здійснюється під спрямовуючим впливом свідомо поставленої мети або почуттів, переживань, які охоплюють людину в даний момент, і реалізується у вигляді образів, уявлень, ідей, створених на основі образів сприйняття, пам'яті, а також знань.

Творча уява – це психічна діяльність, яка полягає у створенні уявлень та уявних ситуацій, які ніколи в цілому не сприймалися людиною насправді.

Засобами розвитку уяви у дітей у навчальному процесі є дидактичні ігри, творчі завдання, витвори мистецтва.

Мета дослідно-експериментального дослідження ми визначили як розвиток творчої уяви молодших школярів за умов інтеграції різноманітних видів художньо-естетичної діяльності з використанням творчих завдань та виділили такі компоненти мети:

- розвиваючий;
- виховний;
- освітній;
- практичний.

Розвиваючий компонент мети передбачає розвиток психічних процесів – художньо-естетичної свідомості, пам'яті, творчої уяви; розвиток інтелектуальних та пізнавальних здібностей дитини; емоційних, творчих, мистецько-естетичних якостей дитини;

Виховний компонент мети полягає у формуванні у дитини художнього смаку, естетичного усвідомлення творів мистецтва, у вихованні інтересу та потреби до спілкування з творами мистецтва різних культур;

Освітній компонент мети виявляється у знайомстві з витворами мистецтва (живописи, музики, літератури);

Практичний компонент мети полягає у оволодінні дитиною умінь слухати, сприймати, працювати з фарбами, папером, у творчих вміннях створювати продукти ручної творчості.

Виробили освітні принципи для молодших школярів під час уроків художньо-естетичного циклу (читання, музика ІЗО), освоюючи будь-який вид мистецтва:

- принцип культуровідповідності;
- принцип полікультурності;

- пізнання та засвоєння дитиною прекрасного;
- прояв дитиною її справжньої індивідуальності;
- комплексне вирішення основних завдань уроків художньо-естетичного циклу;
- систематичність;
- поступовість;
- послідовність;
- повторність.

Процес розвитку творчої уяви молодших школярів буде успішним, якщо на уроках читання, музики та ІЗО будуть підібрані творчі завдання, буде створено емоційно-комфортну атмосферу навчання, як:

- естетичне усвідомлення прекрасного;
- художній смак;
- уміння творчо створювати продукти ручної творчості.

І сформулювали такі завдання:

- визначити творчі завдання, що найбільше сприяють розвитку творчої уяви молодших школярів;
- визначити вихідний рівень розвитку творчої уяви молодших школярів 2-х класів;
- перевірити творчі завдання за умов реалізації технології розвитку творчої уяви;
- провести діагностику розвитку творчої уяви молодших школярів засобами творчих завдань;
- обробити отримані дані шляхом теоретичного аналізу, кількісних та якісних методів.

Було визначено етапи дослідно-експериментального дослідження:

- констатувальний (констатуючий урок);
- контрольний (проміжний, контрольний урок).

Розглянемо види уяви та способи створення творчих образів.

Перш ніж приступити до опису дослідно-експериментального дослідження, розглянемо види уяви. Існує кілька класифікацій видів уяви, кожна з яких має у своїй основі якийсь із суттєвих ознак уяви.

За ознакою активності розрізняють:

- пасивна, споглядальна уява з його мимовільними формами (мрії, сновидіння);
- та активну, практично діяльну уяву.

За активної уяви образи завжди формуються свідомо з умовою поставленої мети. Залежно від самостійності та оригінальності образів уява буває відтворюючим та творчим. Педагогічна діяльність націлена, на усвідомлене, діяльну уяву, тому ми розглядаємо лише творчу уяву.

Відтворююча уява - це уявлення чогось нового для даної людини, що спирається на словесне опис або умовне зображення цього нового. Процес навчання - це важливий етап, заснований на репродуктивному методі, в основу якого закладено трансляцію вже наявних знань і при численному повторенні відбувається закріплення нового знання або присвоєння нових умінь та навичок (наприклад; навчання, письма, читання, малювання, заучування напам'ять тощо). Цей тип уяви широко використовують у різних видах діяльності. Провідну роль ньому грають образи пам'яті. Відтворюючу уяву відіграє важливу роль у процесі комунікації та засвоєння соціального досвіду. Тому відтворююча уява дуже важлива для дитини, але педагог повинен дивитися в майбутнє і не тільки транслювати знання, уміння, а поступово розвивати творчу уяву.

Творча уява - це створення нових образів без опори на готовий опис чи умовне зображення. У ході творчої уяви людина самостійно створює нові образи та ідеї, що становлять цінність для інших людей або суспільства в цілому і які втілюються в оригінальних продуктах діяльності. Майже вся людська культура є наслідком творчої уяви людей. У творчому комбінуванні образів зникає провідна роль пам'яті, та її місце приходить емоційно забарвлене мислення.

Для формування творчої особистості педагогу необхідно, використовуючи прийоми та методи, активізувати творчу уяву учнів. Щоб підібрати методи активізації творчої уяви, необхідно дати раду особливостям уяви. Перетворення матеріалу в уяві підпорядковується певним законам, що виражає його особливість. Для уяви характерні певні процеси, ґрунтуючись на яких можна сформувати методи, що активізують творчу уяву. Проаналізуємо механізми творчої уяви:

1. Типізація - це специфічне узагальнення полягає у створенні складного, цілісного образу, що має синтетичний характер. Типізація ґрунтується на образах пам'яті, що склалися в процесі роботи уяви, що відтворює. Наприклад, існують професійні образи робітника, лікаря тощо.

2. Комбінування - це прийом уяви, заснований на способі підбору та поєднання певних рис предметів чи явищ. Комбінування це просте механічне поєднання вихідних елементів, а поєднання їх за конкретної логічної схемою. Основою для комбінування є життєвий досвід та тип особистості. Наприклад; вази у вигляді квітки. Як педагогічний метод можна використовувати аналогії. Його сутність - у створенні нового за аналогією (подібністю) з відомими поняттями чи образами.

3. Акцентування - це підкреслення певних рис, ознак, сторін, властивостей, їхнє перебільшення чи применшення. Класичним прикладом є шарж, карикатура.

4. Реконструкція - це розумовий процес, у якому в частині, ознакою, властивістю «вигадується» цілісна структура образу. За основу педагогічного методу можна взяти прийом розчленовування. Це прийом ґрунтується на розчленуванні поняття чи об'єкта, та отримання нового в результаті реконструкції.

5. Аглютинація - це розумовий процес «склеювання» різних, непок'єднаних у повсякденному житті частин.

6. Гіперболізація - це парадоксальне збільшення або зменшення його частин.

7. Уподібнення - це прийом, який у формі алегорій, символів відіграє значну роль в естетичній творчості. У науковому пізнанні прийом уподібнення теж важливий, він дозволяє конструювати схеми, репрезентувати ті чи інші процедури (моделювання, схематизація тощо).

8. Розчленування - цей прийом у тому, що нове виходить у результаті роз'єднання частин об'єктів.

9. Заміщення – це прийом заміни одних елементів іншими;

10. Аналогія - це прийом створення нового за аналогією (подібністю) з вже відомим поняттям, чином.

Кінцеве джерело операцій уяви – предметно-практична діяльність. В освітньому процесі її можна назвати соціалізацією творчої уяви – це творчий продукт. Наступним етапом педагогічного процесу має бути рефлексія – це дуже важливий етап верифікування особистісного сприйняття. Сприйняття пов'язане з упізнанням, розумінням, осмисленням предметів, явищ, ситуацій, з віднесенням їх до певної категорії, типу, класу.

Уява доповнює сприйняття елементами минулого досвіду, власними переживаннями особистості, перетворюючи минуле та сучасне за рахунок узагальнень.

Процеси уяви у своєму розвитку описують коло:

- сприйняття;
- уява;
- матеріалізований образ.

Новостворений образ може бути сприйнятий. Елементи, з яких він побудований, беруться людиною з дійсності, але під впливом уяви змінюються. Усередині людини, у її мисленні, вони піддаються складній переробці та матеріалізуються у продукти уяви. Нарешті, втілившись, вони знову повернулися до реальності, але повернулися вже новою активною силою, яка змінює цю реальність. Таке повне коло творчої діяльності уяви.

Область мистецтв є найбільш благодатною сферою для розвитку уяви. Література, музика, малювання, танець, будь-який із видів художньої діяльності передбачає розвиток творчої уяви, але матеріалізація образу має на увазі вміння учня володіти технікою того чи іншого виду мистецтв. Тому в Освітній галузі мистецтво існують два основні аспекти навчання:

- робота з набуття навичок технічних прийомів (репродуктивні методи);
- розвиток творчих здібностей (різні творчі методи).

Метою художньо-естетичної освіти у школі має стати створення умов для формування та розвитку художньо-творчих уяв у кожного школяра. Це передбачає виховання людини, що любить і розуміє мистецтво, що володіє розвиненим художнім смаком, а значить адекватно сприймає задуми творців мистецтва, знаходить у досягненні художніх творів ціннісні смисли і, зрештою, відчуває постійну потребу у спілкуванні з мистецтвом.

Щоб робота над твором приносила задоволення і радість, слід проводити її жваво і захоплююче. Тільки творча атмосфера дозволить дитині по-справжньому вільно передавати свої почуття і переживання і мимоволі досягти таємниці мистецтва, а це означає, що відкривається шлях до якнайшвидшого оволодіння та закріплення тієї чи іншої навички.

«Лише емоційне пробудження розуму дає позитивні результати у роботі з дітьми», - говорив В.А. Сухомлинський [29]. Цей факт посилює вплив на психіку дитини, на її художній розвиток, уяву та чуйність. Сам процес освоєння твору завжди пов'язані з копіткою роботою з подолання художніх чи виконавських труднощів, тому виховує у дітях працьовитість, змушує їх підпорядковувати свої особисті інтереси інтересам колективу. Спостереження показують, що навчити дітей активно слухати літературний твір, музику – справа складна. Завдання полягає саме в тому, щоб процес сприйняття був активним, творчим.

Для того, щоб повноцінно сприймати твір будь-якого виду мистецтва, необхідно виявити те спільне, що притаманне всім, а потім розбиратися в специфічних можливостях кожного з них. Співпереживання сприйнятому, емоційне розуміння сенсу буття - головне у сприйнятті художніх творів. Знайомити молодшого школяра під час уроків музики з мовою різних видів мистецтва необхідно, але пам'ятати у тому, що мистецькі знання без естетичних почуттів безплідні.

Адекватне повноцінне сприйняття творів мистецтв є синтез емоційного та раціонального за домінанта переживання. Без емоційного відгуку з боку художнього твору, що сприймає духовно-ціннісний потенціал, залишиться незатребуваним. Тільки за умови, що вчитель створює ці сприятливі умови, за яких думки і почуття, що виникли, знайшли своє відображення в оціночних

судженнях і творчій діяльності молодшого школяра, проявляється і розвивається художнє сприйняття.

Для розвитку уяви під час уроків існують різні прийоми. Успіх їх забезпечений у тому випадку, якщо є творча співпраця вчителя та учня. Тут важливим є і тон вчителя, і настрої учнів. Важливо допомогти учневі розкритися, пам'ятаючи про особливості віку.

З метою виявлення рівня розвитку творчої уяви у молодших школярів було проведено констатуючий експеримент. В експерименті брали участь другі класи (А та Б) ДУ «Приреченська середня школа».

Для отримання результатів ми спиралися на методи: спостереження; тестування; праксиметричний метод.

Як вимірювальний інструмент використовувалася критеріально-рівнева шкала, розроблена нами та описана в розділі 2.1.

Наповнюваність класів 24 та 25 учнів відповідно. Цей етап експерименту ставив собі такі задачі:

1. Виявлення вихідного рівня розвитку уяви молодших школярів.
2. На основі отриманих результатів підготувати формуючий етап експерименту.

Уяву дитини розвивається поступово, принаймні набуття їм реального життєвого досвіду. історій, малювання.

Молодший шкільний вік є періодом інтенсивного та якісного перетворення пізнавальних процесів (сприйняття, пам'ять, уяву та ін.): вони починають набувати опосередкованого характеру та стають усвідомленими та довірливими.

У роботі ми використовували методику «Вербальна фантазія», розроблену Немовым Р.С. [34].

Дітям пропонувалося придумати історію про якусь живу істоту або про щось інше на вибір учня і викласти її усно протягом 5 хвилин. На вигадування теми чи сюжету оповідання приділяється до однієї хвилини. У ході розповіді оцінювалося:

1. Швидкість процесів уяви;
2. Незвичайність, оригінальність образів;
3. Багатство фантазії;
4. Глибина та опрацьованість (деталізованість) образів;
5. Вразливість, емоційність образів.

За кожною з цих ознак розповідь отримує від 0 до 2 балів (таблиця 2.1.1).

Таблиця 2.1

Критерії виставлення балів за методикою "Вербальна фантазія"

№ п/п	Критерії виставлення	Бали
1	ставиться тоді, коли ця ознака в оповіданні практично відсутня.	0 балів
2	розповідь отримує у тому випадку, якщо ця ознака є, але виражена порівняно слабо.	1 бала
3	заробляє розповідь тоді, коли відповідний ознака як є, а й виражений досить сильно.	2 бали

Швидкість уяви оцінюється за такими критеріями:

- Якщо протягом 1 хвилини дитина так і не вигадала сюжету оповідання, то експериментатор сам підказує їй який-небудь сюжет, і за швидкість уяви ставиться 0 балів.
- Якщо ж дитина сама придумала сюжет розповіді до кінця відведеної на це хвилини, то за швидкість уяви вона отримує оцінку в 1 бал.

- Нарешті, якщо дитині вдалося вигадати сюжет оповідання дуже швидко, протягом перших 30 секунд відведеного часу, або якщо протягом однієї хвилини вона придумала не один, а щонайменше два різні сюжети, то за ознакою «швидкість уяви» дитині ставиться 2 бали.

Незвичайність, оригінальність образів розцінювалася таким чином:

- Якщо дитина просто переповіла те, що колись від когось чула або десь бачила, то за даною ознакою вона отримує 0 балів.

- Якщо дитина переказала відоме, але при цьому внесла від себе щось нове, то оригінальність її уяви отримує оцінку в 2 бали.

Багатство фантазії дитини проявляється також у різноманітності використовуваних нею образів. При оцінюванні цієї якості уяви фіксується загальна кількість різних живих істот, предметів, ситуацій та дій, різних характеристик та ознак, що приписуються всьому цьому в оповіданні дитини:

- Якщо загальна кількість названого перевищує 10, то за багатство фантазії дитина отримує 2 бали.

- Якщо загальна кількість деталей зазначеного типу знаходиться в межах від 6 до 9, дитина отримує 1 бал.

- Якщо ознак у розповіді мало, загалом менше п'яти, то багатство фантазії дитини оцінюється в 0 балів.

Глибина й опрацьованість образів визначається тим, наскільки різноманітно в оповіданні представлені деталі та характеристики, що стосуються образу (людини, тварини, фантастичної істоти, об'єкта, предмета тощо), який відіграє ключову роль або займає центральне місце в оповіданні.

Тут також даються оцінки в трибальній системі:

- 0 балів дитина отримує тоді, коли центральний об'єкт її розповіді зображений дуже схематично, без детального опрацювання його аспектів.

- 1 бал ставиться в тому випадку, якщо при описі центрального об'єкта оповідання його деталізація помірна.
- 2 бали за глибину та опрацьованість образів дитина отримує в тому випадку, якщо головний образ її розповіді розписаний у ньому досить докладно, з безліччю різноманітних деталей, що характеризують його.

Виразність чи емоційність образів оцінюється за тим, чи викликають вони інтерес та емоції у слухача:

- Якщо образи, використані дитиною в її оповіданні, малоцікаві, банальні, не справляють враження на слухача, то за обговорюваною ознакою фантазія дитини оцінюється в 0 балів.
- Якщо образи оповідання викликають до себе інтерес з боку слухача та деяку емоційну реакцію у відповідь, але цей інтерес разом з відповідною реакцією незабаром згасає, то виразність уяви дитини отримує оцінку, рівну 1 балу.
- І, нарешті, якщо дитиною були використані яскраві, дуже цікаві образи, увага слухача до яких, виникнувши, вже потім не згасала і навіть посилювалася до кінця, супроводжуючись емоційними реакціями типу здивування, захоплення, страху тощо, то виразність розповіді дитини оцінюється за найвищим балом - 2.

Таким чином, максимальна кількість балів, яку в цій методиці може отримати молодший школяр за свою уяву, дорівнює 10, а мінімальна – 0.

Для того щоб у ході прослуховування розповіді дитини вчителю було легше фіксувати й далі аналізувати продукти її уяви за перерахованими вище параметрами, рекомендується користуватися схемою, представленою в таблиці. Її потрібно готувати заздалегідь до початку проведення обстеження (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Схема протоколу методики «Вербальна фантазія»

Прізвище, ім'я учня, вік			
Параметри уяви	1	2	3
1.Швидкість процесів уяви			
2.Незвичайність, оригінальність образів			
3.Багатство фантазії (різноманітність образів)			
4.Глибина та опрацьованість (деталізованість) образів			
5.Вразливість, емоційність образів			

Під час розповіді дитини у графі цієї таблиці хрестиком відзначаються бальні оцінки фантазії дитини.

Висновки про рівень розвитку:

- 10 балів – дуже високий;
- 8-9 балів – високий;
- 4-7 балів – середній;
- 2-3 бали – низький;
- 0-1 бал – дуже низький.

Учні під час проведення методики не могли скласти оповідання. Найчастіше вони намагалися переказати знайому казку чи розповідь, трохи змінивши її.

У нашій роботі для дослідження особливостей уяви учнів ми також використали методику, розроблену з урахуванням тесту Е. Торренса "Неповні фігури".

Тест призначений для діагностики креативних (творчих) здібностей дітей. Дитині на окремих бланках показують зображення простих геометричних фігур або контури елементів окремих предметів і пропонують на підставі кожної із запропонованих фігур намалювати якомога більше малюнків. Причому домальовування може проводитися як усередині контуру фігури, так і за її межами при будь-якому зручному для дитини повороті аркуша та зображенні фігури, тобто можна використовувати кожну фігуру в різних ракурсах.

Методика активізує діяльність уяви, виявляючи одну з основних її властивостей - бачення цілого раніше частин. Дитина сприймає запропоновані тест-фігури як частини будь-яких цілісностей і добудовує, реконструює їх. Можливість здійснення такої реконструктивної функції уяви закладено в самій специфіці цього психічного процесу. В основі механізму уяви завжди лежать процеси дисоціації та асоціації, аналізу та синтезу наявних уявлень. Дитина, добудовуючи фігури до предметних зображень, здійснює операцію синтезу.

Однак це можливе лише через попередній аналіз цієї фігури, вичленування її з ряду об'єктів, виділення її властивостей, вивчення її функціональних особливостей тощо.

У методиці існує кілька показників, що визначають рівень сформованості творчої уяви дитини:

- Кількісна продуктивність її діяльності. Вираховується за кількістю композицій, виконаних на основі кожної із запропонованих фігур.
- Гнучкість використання ідей. За результатами дитячі роботи можна поділити на творчі та нетворчі. До нетворчих належать:
 - типові малюнки, коли та сама фігура перетворюється на той самий елемент зображення (коло – колесо самоката, велосипеда тощо);
 - малюнки, в яких різні зразки перетворюються на той самий елемент зображення (коло, квадрат, трикутник перетворюються на годинник). До

творчих відносяться малюнки, в яких на основі заданих еталонів створюються зображення, що не повторюються.

- Оригінальність уяви. Наявність у дитини великої кількості оригінальних зображень свідчить про силу, пластичність її фантазії та, навпаки, несформованість механізмів комбінаторики процесів уяви призводить до виникнення великої кількості стереотипних композицій.

- Якість малюнків з погляду їх художності, дотримання пропорцій тощо при аналізі не враховується, оскільки в першу чергу нас цікавить сам задум композиції, різноманітність асоціацій, що виникають, принципи втілення ідей, а не технічна обробка малюнків творчого процесу, елементарний прояв якого має бути змодельовано в ході експерименту.

Ця методика, будучи суттю «мініатюрною моделлю творчого акту», дозволяє досить повно вивчити особливості творчої уяви та простежити специфіку цього процесу. Відповідно до термінології Е. Торренса, відбувається ідентифікація труднощів, виникнення здогадів чи формулювання гіпотез щодо відсутніх елементів, перевірка і повторна перевірка цих гіпотез, їх можливе втілення, як і проявляється у створенні різноманітних малюнків.

Оцінку дитячих малюнків ми проводили за шістьма якісними рівнями, виділеними О.М. Дяченко та О.І. Кириловою:

1. 1-й рівень робіт властива надзвичайна схематичність, практично повна відсутність деталей. Діти зображують одиничні предмети, контури яких, зазвичай, збігаються з контурами запропонованих геометричних фігур.

2. 2-й рівень характеризується меншою схематичністю в зображенні та появою великої кількості деталей як усередині основного контуру, так і за його межами.

3. 3-й рівень - характерне виникнення навколо основного зображення «поля речей», тобто предметної оформленості довкілля (так, трапеція – не

просто тарілка, а ваза, що стоїть на столі, чи коло – не просто яблуко, а яблуко на тарілці). На цьому рівні спостерігається також зміна масштабів зображення за рахунок використання заданої тест-фігури як будь-якої великої деталі цілісного зображення (наприклад, коло – вже не м'яч або повітряна куля, а голова людини, тварини, колесо машини; квадрат – не дзеркало або шафа, а корпус робота, кузов вантажівки тощо). Разом з тим, виступаючи як деталі зображення, геометрична фігура продовжує займати в ньому центральне положення.

4. 4-й рівень - у роботах відзначається широко розгорнуте предметне середовище. Діти, перетворивши тест-фігуру на будь-який предмет, додають до малюнка дедалі нові елементи, організуючи цілісну композицію згідно з уявленим сюжетом.

5. 5-й рівень - для робіт характерне багаторазове використання заданої фігури при побудові єдиної смислової композиції. Тест-фігури в таких композиціях отримують певне маркування за рахунок зменшення їх масштабів, зміни просторового положення, ускладнення композиції. Можливість багаторазового використання тест-фігур як зовнішнього стимулу при створенні образу уяви свідчить про пластичність уяви, більш високий рівень сформованості її операційних компонентів.

6. 6-й рівень - якісна відмінність даного рівня від попередніх полягає в характері використання тест-фігури, яка вже не виступає як основна частина композиції, а включається до її складної цілісної структури як дрібна другорядна деталь. Такий спосіб зображення прийнято називати включенням. На цьому рівні відзначається найбільша свобода використання зовнішніх даних лише як «матеріалу», поштовху до уяви та творчості.

Використання при створенні ідей та продуктів уяви дії «включення» забезпечує багатоваріативність вирішення завдань, перебудовуючи і

спрямовуючи процес уяви в бік пошуку оптимального рішення, що відповідає імовірнісному характеру відображення дійсності, що становить специфіку процесу уяви.

Обробка результатів показала, що для другокласників найбільш типовим є 2-й та 3-й якісні рівні, до яких віднесено 23% і 35% усіх робіт у 2-му «А» та 28%, 25% у 2-му «Б». Разом з тим, у учнів найвищий рівень (6) представлений дуже незначно – 6% і 5%, що, на наш погляд, пояснюється недостатньою увагою до розвитку уяви в процесі шкільного навчання.

Наступна методика - "Горщик каші", розроблена в Мінському ДПІ О.М. Євдокимовою.

Складність цього завдання полягає в тому, що випробуваному потрібно описати горщик каші, який знаходиться лише в уяві, так, щоб зуміти висловити через цей опис внутрішній стан героя. Експеримент проводиться в письмовій формі, в середньому на опис горщика каші очима двох протилежних героїв йде 5-7 хвилин. Для оцінки рівня розвитку уяви, здатності до перетворення виділяють чотири рівні:

1. 1-й рівень - високий розвиток здібностей до перетворення. Випробувані можуть створити образи знайомих героїв, визначають їх позиції та оцінюють те, що відбувається з їхньої точки зору. Під високим розвитком цієї здатності ми розуміємо співвідношення загальної кількості слів у характеристиці до кількості слів, які описують характер заданого героя.

2. 2-й рівень - здатність до перетворення досить розвинена. Це проявляється в тому, що випробуваний здатний включати в опис слова, які розкривають характер, певний емоційний стан, але повністю показати героїв вони ще не можуть; характеристика обмежена.

3. 3-й рівень - здатність до перетворення перебуває в процесі формування. Піддослідні не здатні чітко розмежовувати показники різко

протилежних героїв, оскільки спостерігається часткове перетворення в описуваний образ.

4. 4-й рівень - здатність до перетворення не виявляється. Автори не здатні показати характеру героїв, їхнього ставлення до світу.

Додатково ми проводили методики («герой Дюймовочка», «герой Злий велетень»), спрямовані на вивчення рівнів розвитку творчої уяви молодших школярів.

Результати діагностики рівнів розвитку творчої уяви представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Результати діагностики рівнів розвитку творчої уяви

класи	Рівні розвитку творчої уяви молодших школярів початку експерименту уяви (%)			
	1	2	3	4
2 А	11	36	53	-
2 Б	15	35	50	-

В результаті проведення констатувального експерименту та обробки отриманих даних можна зробити такі висновки:

- уява в учнів других класів розвинена недостатньо. Вони відчують труднощі в описах героїв, їхні розповіді недостатньо емоційні та бідні за змістом;
- необхідна систематична робота з боку вчителя, спрямована на розвиток творчості та фантазії учнів, у тому числі з використанням засобів фольклору.

2.2 Способи розвитку творчої уяви у молодших школярів у навчально-виховному процесі засобами творчих завдань (формувальний етап)

З метою розвитку творчої уяви молодших школярів ми провели формувальний етап експерименту.

Незважаючи на велику зайнятість педагогів початкової ланки, вчителю необхідно завжди ставити завдання добору додаткового матеріалу до творів, передбачених програмою. Додатковий матеріал дозволяє найефективніше поєднати навчання молодших школярів з недостатнім розвитком їхніх пізнавальних можливостей, зокрема й уяви, та найповніше використовувати специфіку читання як навчального предмета. Як додаткова література використовувалися різні джерела.

На уроці читання робота над кожним літературним твором усної народної творчості проводилася відповідно до мети та завдань уроку. На кожному уроці одним із завдань був розвиток творчої уяви.

Додатково до основних завдань, розміщених у підручнику, використовувалося 2-3 завдання на розвиток творчої уяви. Процес виконання таких завдань сприяв розвитку пізнавальних сил та здібностей учнів, безперервному їх удосконаленню. Однак важливим моментом було, виходячи з мети уроку та конкретного змісту твору, що вивчається, знайти форму гри, органічно «вплести» її в канву уроку, щоб допомагати розвитку творчої уяви дітей. Це може бути гра, заснована на змаганні, гра, яка виявляє чуйність до слова, драматизація, інсценування тощо.

Слово – головний інструмент вчителя. І вчити бути уважним до слова треба намагатися від початку роботи. Так, наприклад, вивчення художнього твору, в якому зустрічається багато нових для учнів слів, можна почати

словниковою грою, грою-конкурсом на кращого тлумача слів. Переможцем вважається той, хто найзрозуміліше, найточніше, найцікавіше зуміє пояснити слова. При цьому дозволяється користуватися підручником-хрестоматією, словниками, іншими джерелами.

Збагаченню словникового запасу сприяє вивчення теми «Прислів'я та приказки» у 2-му класі. Завдання вчителя в цьому випадку - навчити сприймати образність прислів'їв та приказок і використовувати їх у мовленні. І знову без гри не обійтися, саме вона дозволяє створити потрібні мовленнєві ситуації на уроці.

Роздаються картки з прислів'ями та проводяться такі ігри:

- «Підкажи слівце!»;
- «Закінчи прислів'я»;
- «Відгадай прислів'я за цим словом».

Діти, користуючись картками, намагаються знайти потрібні слова, щоб закінчити прислів'я, яке читає вчитель, або назвати пропущені ним слова.

Також пропонується визначити теми прислів'їв, а до окремого (на вибір учня) придумати випадок і розповісти про нього так, щоб вживання прислів'я було доречним. Таким чином, створюються умови для розвитку образного мовлення, освоєння поняття про сюжет, для розвитку дитячої творчості.

Одне із завдань уроків літератури - допомогти учням усвідомити функцію різних образотворчих засобів, опанувати ними практично.

Цьому служить, наприклад, гра в епітети, яка проводиться у два етапи:

1. Перший етап – робота з текстом твору, що вивчається на уроці: завдання – пропонується згадати авторські епітети.

2. Другий етап – робота з твором того ж автора, але не включеним до програми. Потрібно замість пропущених епітетів підібрати відповідні епітети, обґрунтувати свій вибір, а потім порівняти з авторськими.

Що дає такий прийом? По-перше, з'являється можливість порівнювати синонімічні ряди епітетів, краще бачити картини, змальовані письменником, наскільки це посилено учням 5-6 класів.

Творче ставлення до літературного твору неможливе без уміння розуміти, цінувати роль деталі в художньому тексті. Але діти часто не вміють бачити її в прочитаному, захоплюються лише перебігом подій. Затримати увагу допомагають елементи гри.

Раціональне використання школярами засвоюваного навчального матеріалу в умовах, що змінюються, завжди супроводжується зосередженням їхньої уваги, волевих зусиль, подоланням зустрічних труднощів, що викликають емоційні переживання, позитивне та відповідальне ставлення до навчання. Все це сприяє успішному розвитку в учнів аналітико-синтетичної діяльності, творчих можливостей, що, у свою чергу, призводить до успішного оволодіння складнішим навчальним матеріалом.

Виконання завдань, спрямованих на розвиток творчої уяви, має важливе значення для вдосконалення численних знань, умінь і навичок, що застосовуються при цьому.

З цією метою учням під час знайомства з народними піснями було запропоновано словесне малювання чи ілюстрування цих творів. Словесне малювання проводиться за питаннями чи завданнями такого типу:

- «Як ви уявляєте собі обстановку в якийсь момент дії?»;
- «Уявіть собі, що це намальовано на картині»;
- «Розкажіть так, ніби все це є перед вашими очима».

Таке завдання допомагає більш поглибленому розумінню тексту пісні, розвиває творчі здібності учнів, читацький інтерес, розширює кругозір, допомагає краще уявити обстановку часу, про який співається в пісні.

При знайомстві з пестушками, примовками перед учнями були поставлені питання:

- «Що це за жанр?»;
- «Яке його завдання?».

Щоб відповісти на ці запитання, учень спочатку повинен ознайомитися з пропонуваним йому текстом, а потім крок за кроком визначити, виділити та вибудувати завдання кожної окремо взятої примовки.

Усвідомити художню форму жанру «присовка» учні спробували через власну творчість, вигадуючи свої забавки. Це дуже важливий момент, оскільки дане завдання розвиває не тільки уяву та мовлення учнів – основні завдання, на вирішення яких власне і націлене завдання, а й допомагає учням краще зрозуміти основне завдання жанру – вчити чогось.

При роботі зі скоромовками були використані такі завдання:

- прочитай цю скоромовку з оповідальною, окличною, питальною інтонацією, роблячи логічний наголос щоразу на іншому слові;
- вирази мімікою, жестами, голосом захоплення, подив, іронію, насмішку, смуток, образу, обурення;
- вигадай різні життєві ситуації, коли цю фразу можна сказати по-різному.

Ці завдання зачіпають емоційну сферу учнів, сприяють розвитку пантоміміки, уяви.

Працюючи з прислів'ями та приказками, учням було запропоновано завдання:

1. Розподілити прислів'я на теми.
2. Перечитати прислів'я та відповісти: Що можна дізнатися з прислів'їв про минуле? Які якості цінувалися в народі?

3. Продовжи прислів'я. Перший учень читає початок прислів'я, другий учень закінчує її, а третій учень розкриває зміст цього прислів'я.
4. Визначити прислів'я за початком: "Скінчив справу -..."
5. Визначити прислів'я за двома словами: "Мова - справа"; "Праця - лідь".

Гра «Сім та один». Практично роботу з прислів'ями можна проводити на кожному уроці, як при знайомстві з усною народною творчістю, так і під час роботи з іншими літературними творами, використовуючи такі прийоми:

Використання прислів'я як епіграфа до твору. При знайомстві з твором, текст якого учням заздалегідь невідомий, можна використовувати такий прийом: учням пропонується не назва твору, а прислів'я, що відображає основну думку тексту. Діти на основі прислів'я мають передбачити, спрогнозувати сюжет твору, довести чи обґрунтувати свої думки. Після появи здогадів та їх розгортання в прогноз, читається перший абзац тексту, звіряються з ним припущення, і відразу виникають нові питання, пов'язані зі змістом абзацу, і передбачається новий прогноз. Потім читається останній абзац, і припущення підтверджуються чи спростовуються. Так, як епіграф до твору Оксани Іваненко «Тарас у наймах» послужило прислів'я «На чужину потрапивши, зрозумієш, як дорога Батьківщина». Учні на основі цього прислів'я зробили припущення про те, що мова піде про любов до рідного краю, про те, що тільки перебуваючи далеко від рідних місць, зрозумієш, наскільки дорога Батьківщина і починаєш по-справжньому її цінувати.

Після того, як цей твір було прочитано та проаналізовано, дітям було запропоновано як домашнє завдання до розповіді придумати продовження, розповісти про те, як могли розвиватися події далі. Завдання подібного роду розвивають в учнів уміння бачити в тексті твору мотиви та наслідки вчинків героїв. Незвичайність такого роду домашнього завдання викликала в учнів

інтерес. Під час перевірки домашнього завдання відповіли майже всі, дехто прагнув відповісти двічі. При цьому лише три учні з класу не впоралися із завданням. Початок їхньої розповіді ніяк не пов'язувався із самим твором, хлопці прагнули створити свою розповідь. Однак під керівництвом вчителя учням вдалося виправити недоліки, діти переглянули зміст свого оповідання.

Працюючи з наступним жанром фольклору – загадками, завдання учням було вигадати свої загадки.

Мета: розвивати довільність уяви, докладність описів образів, зв'язне мовлення.

Наступним видом завдання було: опишіть сюжет знайомої казки, в яку потрапив один із чарівників:

«Дюймовочка» – «Казка про дівчинку-велетня» (чарівник Збільшення).

«Я-письменник»

Мета: розвиток варіативності та оригінальності уяви, системного мислення, зв'язного мовлення.

Завдання: вигадати кілька варіантів нового початку або кінця знайомої казки.

"Входження в казку"

Мета: вчити дітей складання творчих оповідань, активізувати у зв'язному мовленні прикметники, прислівники, розвивати уяву, асоціативне мислення.

Завдання: скласти розповідь із використанням помічників-аналізаторів: запах казки; звуки – кольори; мої відчуття.

«Я – герой казки»

Мета: розвивати уяву, уміння класифікувати, вчити дітей складати творчі оповідання, використовуючи емпатію, активізувати у зв'язному мовленні дієслова, прикметники, прислівники.

Завдання: розповісти казку від імені героя: «Я – позитивний герой»; «Я – негативний герой»; «Я – казковий об'єкт».

«Знайомство з казковим героєм»

Мета: розвивати уяву, системне мислення, вміння описувати з великим ступенем деталізації, вчити дітей складати описові оповідання за схемою.

Завдання: скласти описову розповідь за таблицею: ім'я героя; назва; портрет героя; житло героя; одяг; вміння; характер; користь/шкода.

"Казковий маятник"

Мета: розвиток уяви, логічного мислення, складання складнопідрядних речень з підрядними причинами.

Завдання: для кожного виявленого властивості казкового об'єкта знайти протилежне:

Наф-Наф збудував будинок із каміння. Це добре. Чому? (Будинок захищає від ворогів, будинок міцний та теплий.)

У Наф-Нафа будинок теплий. Це погано. Чому? (Влітку йому буде жарко, душно.)

Фольклор-турне "Мудрості початок..."

Форма: Фольклор-турне.

Тема: «Мудрості початок...»

Ціль: виявити рівень знання дітьми усної народної творчості; розвивати уяву, логічне мислення, пам'ять, увагу; виховувати шанобливе ставлення до історичного минулого народів та їхніх традицій.

Обладнання: Картки-завдання, мапа з позначеним маршрутом, ілюстрації.

Хід заняття.

Організаційний момент.

«Турне – це подорож певним маршрутом. Зазвичай у турне вирушають на автомобілі, теплоході та інших транспортних засобах. Для фольклор-турне ніякі транспортні засоби не потрібні, тому що фольклор-турне - це подорож не в просторі, а сторінками усної народної творчості».

«А хто скаже, що називається усною народною творчістю? (Казки, приказки, прислів'я, билини, потішки тощо)».

«Правильно! А чи багато ви знаєте казок, прислів'їв та приказок? Ось це ми і з'ясуємо до кінця нашого фольклор-турне. Але, як відомо, у турне вирушають не самотужки, а гарною компанією, тобто командою».

(Команди сформовані заздалегідь по 4-5 осіб)

«Команди, займіть свої місця».

Столики розставлені півколом біля дошки.

«Отже, розпочнемо наше фольклор-турне».

Робота за пунктами.

«Під час нашої подорожі ви маєте заробити якомога більше балів».

Пункт «Мультиград». Першим пунктом нашого турне є «Мультиград». Його мешканці – казкові герої, але не всі, а ті, на казки яких було поставлено мультиплікаційні фільми.

Завдання: Вам необхідно впізнати за уривками казку та назвати її героїв.

(Час на відповідь не більше 10 сек., хто впізнав перший, піднімає сигнальну картку. Кожна правильна відповідь оцінюється в один бал).

Творчість у створенні загадок

Але перш ніж перейти безпосередньо до творчості, необхідно усвідомити алгоритм створення загадки.

На дошці таблиця, яка заповнюється під час створення загадки:

Вставити слова-зв'язки «як...», «...але не...».

Прочитати готову загадку. «Що це: як паркан, але не перелізти; як підлога, але не пиляє; як не росте?».

Після того, як учні навчилися порівнювати предмети між собою, знаходити в них спільне та відмінності, вони спробували написати римовані загадки:

Лежить квадратне звірятко,
 Підставивши черевце мені під вушко.
 Ні їсть, ні п'є і не хворіє,
 Хоча два животи має. (Подушка. Оля П. 2 «А»)
 Блискуча морква
 З даху звисала,
 Сонце пригріло –
 Морквина впала.
 (Бурулька. Марк Т. 2 «А»)

Створення загадок викликало інтерес у дітей, кожен прагнув вигадати свою загадку, не схожу на інші. Найцікавіші та ті, що сподобалися, хлопці записали в літературно-творчий куточок і намалювали до них малюнки. Великий вибір завдань творчого характеру можна використовувати під час роботи з казками.

Працюючи над українською народною казкою «Козак Мамарига», учням було запропоновано завдання – підібрати відповідні емоції до епізодів із казки:

«Покликав козак Мамарига свого коня-чарівника. Кінь прибіг, наче вітер, з золотою гривною, срібними копитами, весь сяє, як сонце ясне...»

«Тільки-но промовив козак заклинання, як з неба налетів вихор, здійняв пилюку, і раптом вони опинилися перед ворогами. А їх сила-силенна, і всі з шаблями...»

При цьому зверталася увага дітей на зміну настрою героя: від захоплення до тривоги, від впевненості до хвилювання. Ця вправа дозволила дітям краще зрозуміти характер головного героя, відчувати його стан, створити «ефект присутності», наблизити читача до подій казки.

Знайомлячись із казками, важливо створювати яскраві образи, пробуджувати уяву, співпереживання, організовувати емоційно-естетичне сприйняття твору. Для цього ми використовували кольорове ілюстрування. Вчитель ставив питання: «Який колір підходить до цього епізоду? Чому саме цей колір?» Учні, міркуючи над словами автора, добирали емоційно-кольорові характеристики.

Підсумовуючи урок, учні пригадували свої враження та визначали, які художні засоби допомогли створити настрій твору. Для самостійної творчої роботи пропонувалося написати твір-мініатюру на тему: «Як я знайшов чарівного помічника». Сюжет бажано було побудувати на власних мріях або фантазіях.

Ще один цікавий прийом - творчий переказ від імені героя. Такий вид роботи було використано під час опрацювання казки «Про Івасика-Телесика». Учні передавали зміст твору від імені Івасика, матері, змії. При цьому вони не лише переказували події, а й висловлювали емоції, думки та переживання кожного з героїв. Це допомогло їм краще зрозуміти мораль казки.

Цікавою формою роботи став також прийом «Винахідник». Дітям пропонували створити власні чарівні предмети чи винаходи, які могли б допомогти героям українських казок. Наприклад, під час знайомства з казкою «Котигорошко» учні вигадували, які ще чарівні предмети могли б допомогти хлопцям перемогти Змія.

Також активно використовувалися вправи:

«Підбери емоцію» - до кожного епізоду діти добирали відповідну емоцію за допомогою карток з малюнками емоцій.

«Інтонація» - уривки читалися з різною інтонацією: радісною, тривожною, сердитою, здивованою, що розвивало вміння емоційно інтерпретувати текст.

«Що потім?» - учні вигадували продовження казок. Наприклад: «Що було після того, як Кирило Кожум'яка перемиг Змія? Як склалася його доля?»

Такі форми роботи допомагають зробити процес сприйняття казки яскравим, творчим, емоційно насиченим, сприяють розвитку уяви, естетичних почуттів та комунікативних навичок учнів.

Гра "Віяло".

Ця гра використовується для розвитку фантазії та навичок комбінаторики для дітей молодшого шкільного віку. Дітям пропонувалося кілька карток із зображенням предметів чи казкових героїв. На картці намальовано зображення 3-4 предметів (зліва та праворуч від центру). У центрі дитина повинна намалювати складний (казковий) предмет, у якому ніби з'єдналися предмети з правої та лівої половини.

Гра "Архімед". Ця гра, заснована на активній роботі фантазії, є чудовим засобом стимулювання навчальної діяльності. При вивченні творів дітям пропонується низка проблем. Завдання - дати якнайбільше ідей на вирішення цих проблем.

Гра "Сценарій". За короткий проміжок часу діти спільно мають вигадати сценарій до фільму. Кожна дитина пропонує придумати назву одного або двох предметів з твору, що вивчається. Потім діти вигадують історію, де мають фігурувати всі названі персонажі.

Гра "Навпаки". При вивченні будь-якого твору, учні повинні змінити характери героїв і уявити, яка б вийшла казка.

Однією зі складних, але цікавих форм творчої перебудови є його інсценування. Переходом від звичайного читання до інсценування служить читання з ролей. При переказі діти передають лише діалоги, а ведучий (дитина) коротко описує обстановку, і натомість якої протікає дію.

Окрім вищеописаної роботи над розвитком уяви та її взаємозв'язку з емоціями, інтересами та особистісними якостями, можна використовувати такі прийоми, як словесне малювання, написання творчих робіт, ілюстрування творів.

Таким чином, було проведено експеримент, що включав різні види творчих завдань на основі фольклорних жанрів, спрямованих на розвиток уяви молодших школярів.

Результатом нашої роботи стало створення літературно-творчого куточка у класі, де виставляються найцікавіші роботи учнів та проведення фольклорних свят та позакласних заходів за жанрами фольклору.

2.3. Результати контрольного експерименту

Для визначення ефективності впливу засобів фольклору в розвитку творчої уяви було проведено контрольний експеримент.

Цей експеримент передбачав вирішення наступних завдань:

1. Виявити рівень розвитку уяви в експериментальному контрольному класі.

2. Зіставити результати контрольного експерименту з даними першого констатуючого експерименту, і підставі цих даних дійти невтішного висновку про ефективність використання коштів фольклору під час уроків літературного читання у розвиток творчої уяви молодших школярів.

Контрольний експеримент проводився за тими самими методиками, що й констатуючий.

Учням було запропоновано аналогічну методику, тільки вдруге вони мали описати «яблуко» очима різних казкових героїв. Крім того, була проведена методика на основі тесту Е. Торренса «Неповні фігури».

Таблиця 2.4

**Рівні розвитку уяви (результати методики Є. Торренса) у
контрольному та експериментальному класах**

клас	Якісні рівні розвитку уяви учнів (%)					
	1	2	3	4	5	6
2 А	10	15	20	20	20	15
2 Б	8	10	16	20	30	16

Методика "Вербальна фантазія". Результати проведеної методики в контрольному класі 2 А також представлені в узагальненій таблиці 2.5.

У таблиці у стовпцях позначено під номерами:

1. швидкість процесів уяви
2. незвичність, оригінальність образів
3. багатство фантазії
4. глибина та опрацьованість образів
5. виразність, емоційність
6. загальна кількість набраних балів

Таблиця 2.5

Результати методики «Вербальна фантазія»

№ учнів	1	2	3	4	5	6
1.	2	1	2	1	1	7
2.	1	2	2	1	1	7
3.	1	1	1	1	1	5
4.	2	2	2	1	1	8
5.	2	2	1	1	1	7
6.	2	2	2	2	2	10
7.	1	2	2	1	1	7
8.	1	1	1	1	1	5
9.	2	2	2	1	1	8
10.	2	1	1	1	1	6
11.	2	2	2	1	1	8
12.	1	1	1	1	1	5
13.	2	2	2	2	2	10
14.	2	2	2	2	2	10
15.	1	1	1	0	0	3
16.	1	1	1	0	0	3
17.	2	1	1	1	1	6
18.	2	1	1	1	1	6
19.	2	1	1	0	0	4
20.	2	1	0	1	0	4
21.	1	1	1	0	0	3
22.	2	1	1	0	0	4

Аналіз та узагальнення отриманих під час повторної діагностики результатів дозволили нам виявити рівні творчої уяви у контрольному та експериментальному класах. Отримані результати подано у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Рівень розвитку уяви молодших школярів наприкінці експерименту

клас	Рівні розвитку творчої уяви учнів			
	1	2	3	4
2 А	21	42	37	-
2 Б	15	38	47	-

Таким чином, стає помітною відмінність у рівнях розвитку творчої уяви між контрольним і експериментальним класами порівняно з початком експерименту.

Підсумовуючи виконану роботу, слід зазначити, що впровадження систематичної роботи з використання фольклору під час уроків літературного читання, поряд із програмним матеріалом, сприяє збагаченню емоційного досвіду дітей, розвитку їхньої фантазії та творчості. Розроблені завдання з урахуванням фольклорного матеріалу є ефективним засобом розвитку творчої уяви, що підтвердилося під час проведеного педагогічного експерименту.

Висновки до розділу 2

Мета експериментального дослідження - розвиток творчої уяви молодших школярів за умов інтеграції різних видів художньо-естетичної діяльності через творче завдання, що реалізувалася через розвиваючий, виховний, освітній і практичний компоненти.

Для забезпечення ефективності роботи було сформульовано комплекс освітніх принципів: культуровідповідність, полікультурність, поступовість, систематичність, прояв індивідуальності тощо.

Визначено, що розвиток творчої уяви буде результативним за умови добору відповідних творчих завдань, створення емоційно комфортного навчального середовища, активізації внутрішнього потенціалу дитини.

Діагностика рівня розвитку творчої уяви молодших школярів базувалася на теоретичних положеннях психології творчості, класифікаціях уяви та механізмах створення образів, зокрема: типізації, комбінуванні, акцентуванні, реконструкції, аглютинації, гіперболізації, уподібненні, розчленуванні, заміщенні, аналогії.

Констатувальний етап дозволив встановити вихідний рівень розвитку творчої уяви дітей 2-х класів. Було підтверджено, що більшість дітей проявляють достатній рівень відтворюючої уяви, однак рівень творчої уяви виявився недостатньо сформованим.

Найбільш ефективними засобами для стимулювання творчої уяви визначено творчі завдання з художньо-естетичним змістом, які сприяють формуванню емоційно забарвленого мислення, художнього смаку, естетичної чутливості.

Матеріалізація творчого образу є необхідною умовою для розвитку творчої уяви, тому важливо поєднувати формування технічних умінь із розвитком емоційно-творчого сприйняття мистецтва.

Під час уроків мистецького циклу важливо забезпечувати творчу атмосферу, де діти матимуть можливість проявити свої емоції, індивідуальність, фантазію, що сприятиме гармонійному розвитку їхньої творчої уяви.

Результати констатувального етапу підтвердили необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи для розвитку творчої уяви молодших школярів через інтеграцію мистецьких дисциплін, використання різних видів творчих завдань і забезпечення позитивної емоційної атмосфери.

У процесі проведення констатувального експерименту нами було використано три основні методики для діагностики рівня розвитку уяви молодших школярів: «Вербальна фантазія» (Р.С. Немов), тест «Неповні фігури» (Е. Торренс) та методика «Горщик каші» (О.М. Євдокимова). Отримані результати дали змогу зробити низку висновків щодо особливостей уяви молодших школярів.

Результати методики «Вербальна фантазія» показали недостатньо сформований рівень словесної уяви у значної частини учнів.

Більшість дітей мали труднощі з самостійним вигадуванням власного сюжету.

Часто школярі переказували знайомі казки або сюжети з мультфільмів, лише частково змінюючи їх.

Низькі бали були характерні за критеріями оригінальності, багатства фантазії та глибини опрацювання образів, що свідчить про недостатній розвиток здатності до самостійного творчого продукування нових образів і сюжетів.

Лише незначна частина дітей показала високий рівень розвитку уяви (8-10 балів), решта продемонструвала середній або низький рівень (4-7 балів).

Методика «Неповні фігури» дала можливість дослідити продуктивність та гнучкість образного мислення.

Найбільш типовими серед учнів були 2-й та 3-й якісні рівні розвитку уяви, що відповідало переважно відтворювальному, стереотипному типу мислення.

Типові малюнки здебільшого були схематичними, базувалися на стереотипних асоціаціях, часто повторювалися.

Високий рівень творчої уяви (5-6 рівні) зафіксовано лише у 5-6% учнів, що свідчить про обмежену сформованість здібностей до варіативного та оригінального мислення.

Це свідчить про потребу у систематичному розвитку вмінь бачити нестандартні рішення, поєднувати частини в нові цілісні образи.

Результати методики «Горщик каші» підтвердили загальну тенденцію низького рівня здатності до перетворення образів.

Для більшості учнів характерна обмеженість асоціацій, складність у вираженні внутрішнього стану персонажів через опис предмета.

Значна частина дітей зосереджувалася лише на зовнішніх характеристиках горщика, не виявляючи зв'язку з емоційним станом героїв.

Ці результати ще раз засвідчили недостатній рівень сформованості образного мислення, емоційної виразності, здатності до внутрішнього моделювання ситуацій.

Загальна тенденція: дослідження показало, що в учнів 2-х класів розвиток уяви переважно перебуває на репродуктивному рівні, що виражається у схематичності, відтворенні знайомих зразків, недостатній здатності до комбінування, деталізації, емоційної виразності.

Причини цього - недостатня увага до розвитку уяви у процесі навчання, обмежене використання спеціальних методів та прийомів для стимулювання творчості.

Це свідчить про актуальність цілеспрямованої роботи з формування уяви у молодших школярів, використання ігрових, дослідницьких, інтерактивних методик.

Формувальний етап експериментального дослідження продемонстрував ефективність використання творчих завдань у процесі навчання молодших школярів для розвитку їхньої творчої уяви. Результати роботи підтвердили, що систематичне застосування спеціально підібраних творчих завдань стимулює пізнавальну активність учнів, збагачує мовлення, формує здатність до самостійної творчої діяльності.

До основних прийомів розвитку творчої уяви учнів на уроках читання було віднесено використання елементів гри, драматизації, інсценування, словесного малювання, складання власних творів. Особливо результативними виявилися ігри зі словами: тлумачення, добір епітетів, складання власних прислів'їв, приказок, загадок, інтерпретації змісту тексту з різних точок зору. Такі завдання не лише активізували мовленнєву діяльність учнів, а й сприяли розвитку асоціативного мислення, емоційної сфери, уяви.

Проведення словесних ігор, творчих вправ і занять сприяло розвитку навичок аналізу й синтезу, допомагало учням краще розуміти художній текст, виявляти його образність, сприймати прихований зміст. Діти вчилися бачити й цінувати деталі тексту, усвідомлювати роль художніх засобів. Важливою складовою було використання ігор на основі прислів'їв, які допомагали осмислювати моральний зміст текстів, розвивати етико-естетичне сприйняття.

Значущим було також залучення учнів до творчої діяльності через уявну участь у казкових сюжетах, зміну початку або кінця творів, складання власних оповідань, написання загадок тощо. Такі форми роботи забезпечили умови для поступового переходу дітей від репродуктивних до продуктивних видів мовленнєвої діяльності.

Проведені заняття показали, що включення творчих завдань у процес навчання читанню є ефективним засобом розвитку творчої уяви молодших школярів. Таким чином, цілеспрямована, системна робота з використанням різноманітних творчих завдань сприяє розвитку у молодших школярів навичок творчого мислення, формує здатність до творчої самореалізації в навчальному процесі, активізує їхню пізнавальну діяльність та інтерес до літератури.

Для визначення ефективності впливу засобів фольклору на розвиток творчої уяви було проведено контрольний експеримент, який передбачав:

- визначення рівня розвитку уяви в контрольному та експериментальному класах;
- порівняння результатів із даними констатувального етапу для оцінки ефективності використання фольклору на уроках літературного читання.

Контрольний експеримент здійснювався за тими самими методиками, що й констатувальний. Учнім запропонували знову описати «яблуко», цього разу - очима інших казкових героїв. Також застосовано тест «Неповні фігури» Е. Торренса. В експериментальному класі спостерігається зростання кількості учнів із високими показниками уяви.

Методика «Вербальна фантазія» дала змогу оцінити швидкість, оригінальність, багатство фантазії, глибину, емоційність і загальний рівень творчої уяви. Аналіз отриманих даних засвідчив позитивну динаміку в експериментальному класі. У 2-Б класі (експериментальному) більше учнів досягли високого рівня розвитку уяви.

Отже, систематичне використання фольклорного матеріалу на уроках літературного читання позитивно вплинуло на розвиток фантазії та творчих здібностей молодших школярів. Запропоновані завдання з використанням фольклору сприяли збагаченню емоційного досвіду та уяви, що підтвердив педагогічний експеримент.

ВИСНОВКИ

Аналіз філософських та психолого-педагогічних основ творчості й творчої уяви дає змогу зробити низку важливих висновків.

По-перше, розвиток творчої особистості є актуальною потребою сучасного суспільства, особливо в контексті інтенсивного розвитку науки, техніки й соціально-економічних змін. Одним із ключових завдань освіти, закріплених на державному рівні, є створення умов для розвитку індивідуальності та розкриття творчого потенціалу кожної дитини. У цьому процесі особлива роль належить початковій школі, адже саме в цей період формуються основи особистості, її інтелектуальні, пізнавальні, креативні здібності.

По-друге, поняття творчості та творчої уяви розглядається як багатогранне і поліаспектне. Науковий аналіз свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення творчості, що пояснюється різними дослідницькими позиціями філософів, психологів, педагогів. Філософські підходи до осмислення творчості пройшли еволюцію від сприйняття її як вольового акту божественної сили до визнання творчості як природної сутності людини. Сучасні філософські концепції творчості пов'язують її з потребою особистості у самореалізації, пошуку сенсу життя, утвердженні себе у світі.

По-третє, у психолого-педагогічній науці творчість визначається як особливий вид діяльності, результатом якої є створення нового, соціально значущого продукту. Її основними характеристиками визнаються новизна, оригінальність, соціальна значущість результатів. При цьому дослідники виокремлюють різні аспекти творчості: як прояв індивідуальних здібностей, як процес мислення, як результат впливу соціального середовища.

Особливої уваги заслуговує поняття творчого потенціалу, яке є складним інтегративним утворенням, що поєднує індивідуальні здібності, мотиваційні характеристики, знання, вміння, особистісні установки та прагнення до творчої самореалізації. Важливо зазначити, що розвиток творчого потенціалу особистості безпосередньо залежить від активної позиції самої особистості, її мотивації до творення нового, наявності внутрішньої свободи та сформованої установки на творчу діяльність.

По-четверте, структура творчого процесу, представлена у працях як вітчизняних, так і зарубіжних учених, свідчить про його складність і багатоступеневість. Основними етапами, які підтримуються більшістю дослідників, є: підготовка, накопичення знань, пошук рішення, інкубація, інсайт (осяяння), перевірка результату та оформлення ідеї. Особливе значення у цьому процесі має психологічна готовність до творчості, що включає мотивацію, інтерес, установку на творення.

Нарешті, аналіз підходів до розуміння процесу розвитку особистості в історичному контексті свідчить про еволюцію поглядів - від біологізаторських і соціологізаторських до інтегративного підходу. Сучасна психологічна й педагогічна наука визнає, що розвиток особистості здійснюється в процесі взаємодії природних задатків та соціального середовища, а творчі здібності розвиваються в діяльності, за активної участі самої особистості.

Аналіз теоретичних джерел дозволив визначити творчість як універсальний засіб розвитку індивідуальності, що виступає необхідним чинником адаптації особистості до нових умов життя, засобом подолання стресових ситуацій та основою активного ставлення людини до навколишньої дійсності. Суттєвою ознакою творчості є її подвійний характер – як діяльності, так і результату. Творчі продукти, будучи результатом внутрішніх психічних процесів суб'єкта, стають елементами культури, перестаючи належати лише

психологічній сфері. При цьому психологічному аналізу підлягають передусім умови, мотиви, способи сприйняття і характер діяльності творчої особистості, а не сам продукт творчості.

У психологічній науці склалося декілька підходів до розкриття механізмів творчої діяльності, серед яких основними є: аналітико-синтетичний, інтеграція логічного й інтуїтивного начал, асоціативний механізм, евристичні прийоми. Узагальнюючи різні підходи до розуміння творчості, можна виділити такі її ключові ознаки, як новизна, оригінальність, суспільна значущість результатів, наявність проблемності завдань, комбінування елементів з різних систем.

Суттєвим компонентом творчої діяльності є уява, що виступає важливою умовою формування нових образів і задумів. Уява має тісний зв'язок із досвідом, емоціями та реальною дійсністю, оскільки продукти уяви можуть матеріалізуватися у формі реальних результатів творчої діяльності. Особливо яскраво ця здатність проявляється у дітей, чия уява функціонує на основі образного мислення та вміння створювати нові поєднання знайомих елементів.

Важливим аспектом характеристики творчої діяльності є також визначення творчих здібностей, під якими розуміють індивідуально-психологічні особливості особистості, що забезпечують успішне створення нового. Основними критеріями творчих здібностей є оригінальність, швидкість, гнучкість і варіативність мислення, що дозволяють людині продуктивно функціонувати в різних видах діяльності – від художньої до технічної.

Уява як центральне новоутворення дошкільного віку формується переважно в ігровій діяльності, що дає дітям можливість активно компенсувати недостатній життєвий досвід, долати труднощі, вирішувати конфлікти та соціальні проблеми.

Основними способами створення образів уяви у молодших школярів є аглютинація, гіперболізація, схематизація, типізація та аналогія, що активно

використовуються дітьми як у навчальній, так і в ігровій діяльності. Ці способи дозволяють комбінувати уявлення, збагачувати зміст фантазійних образів.

Сучасна освітня практика, на жаль, не завжди повною мірою використовує потенціал навчання для розвитку творчої уяви дітей. Наголос робиться переважно на накопиченні знань та збагаченні чуттєвого досвіду, тоді як творча уява потребує також активного тренування здатності до комбінування, реконструювання та трансформації уявлень.

Зважаючи на те, що уява є важливим психічним процесом, що впливає на успішність навчання, необхідно свідомо та цілеспрямовано включати в навчально-виховний процес творчі завдання, ігрові елементи, нестандартні вправи, що сприяють розвитку здатності фантазувати, уявляти нове, перетворювати знайоме.

Творча уява молодших школярів тісно пов'язана з розвитком особистісних якостей: у процесі уявних перетворень дитина формує такі риси, як ініціативність, самостійність, оригінальність мислення, здатність до рефлексії, прагнення до пізнання нового.

Розробка проблеми використання творчих завдань як засобу розвитку уяви активно здійснюється сучасними українськими дослідниками у межах компетентнісного та особистісно орієнтованого підходів.

Особливу роль у розвитку уяви через творчі завдання відіграють:

- проблемність та нестандартність змісту;
- міжпредметна інтеграція;
- орієнтація на індивідуальні інтереси дітей;
- залучення до активної взаємодії, співпраці;
- підтримка ініціативності й самостійності школярів.

У педагогічній практиці творчі завдання представлені різними видами: вербальними, образотворчими, ігровими, конструктивними, музично-творчими

та інтегрованими. Найбільш результативними є завдання з відкритим результатом, які стимулюють дітей шукати нестандартні рішення, експериментувати, комбінувати знання з різних галузей.

Застосування творчих завдань у навчальному процесі початкової школи:

- активізує мислення й уяву;
- розвиває здатність до самовираження;
- сприяє формуванню креативної особистості;
- робить навчання цікавим, емоційно насиченим, особистісно значущим.

Мета експериментального дослідження - розвиток творчої уяви молодших школярів за умов інтеграції різних видів художньо-естетичної діяльності через творче завдання, що реалізувалася через розвиваючий, виховний, освітній і практичний компоненти.

Для забезпечення ефективності роботи було сформульовано комплекс освітніх принципів: культуровідповідність, полікультурність, поступовість, систематичність, прояв індивідуальності тощо.

Визначено, що розвиток творчої уяви буде результативним за умови добору відповідних творчих завдань, створення емоційно комфортного навчального середовища, активізації внутрішнього потенціалу дитини.

Діагностика рівня розвитку творчої уяви молодших школярів базувалася на теоретичних положеннях психології творчості, класифікаціях уяви та механізмах створення образів, зокрема: типізації, комбінуванні, акцентуванні, реконструкції, аглютинації, гіперболізації, уподібненні, розчленуванні, заміщенні, аналогії.

Констатувальний етап дозволив встановити вихідний рівень розвитку творчої уяви дітей 2-х класів. Було підтверджено, що більшість дітей

проявляють достатній рівень відтворюючої уяви, однак рівень творчої уяви виявився недостатньо сформованим.

Найбільш ефективними засобами для стимулювання творчої уяви визначено творчі завдання з художньо-естетичним змістом, які сприяють формуванню емоційно забарвленого мислення, художнього смаку, естетичної чутливості.

Результати констатувального етапу підтвердили необхідність цілеспрямованої педагогічної роботи для розвитку творчої уяви молодших школярів через інтеграцію мистецьких дисциплін, використання різних видів творчих завдань і забезпечення позитивної емоційної атмосфери:

- більшість дітей мали труднощі з самостійним вигадуванням власного сюжету;
- часто школярі переказували знайомі казки або сюжети з мультфільмів, лише частково змінюючи їх;
- низькі бали були характерні за критеріями оригінальності, багатства фантазії та глибини опрацювання образів, що свідчить про недостатній розвиток здатності до самостійного творчого продукування нових образів і сюжетів;
- лише незначна частина дітей показала високий рівень розвитку уяви (8-10 балів), решта продемонструвала середній або низький рівень (4-7 балів);
- типові малюнки здебільшого були схематичними, базувалися на стереотипних асоціаціях, часто повторювалися;
- високий рівень творчої уяви (5-6 рівні) зафіксовано лише у 5-6% учнів, що свідчить про обмежену сформованість здібностей до варіативного та оригінального мислення.
- для більшості учнів характерна обмеженість асоціацій, складність у вираженні внутрішнього стану персонажів через опис предмета;

- значна частина дітей зосереджувалася лише на зовнішніх характеристиках горщика, не виявляючи зв'язку з емоційним станом героїв.

Загальна тенденція: дослідження показало, що в учнів 2-х класів розвиток уяви переважно перебуває на репродуктивному рівні, що виражається у схематичності, відтворенні знайомих зразків, недостатній здатності до комбінування, деталізації, емоційної виразності.

Формувальний етап експериментального дослідження продемонстрував ефективність використання творчих завдань у процесі навчання молодших школярів для розвитку їхньої творчої уяви. Результати роботи підтвердили, що систематичне застосування спеціально підібраних творчих завдань стимулює пізнавальну активність учнів, збагачує мовлення, формує здатність до самостійної творчої діяльності.

До основних прийомів розвитку творчої уяви учнів на уроках читання було віднесено використання елементів гри, драматизації, інсценування, словесного малювання, складання власних творів. Особливо результативними виявилися ігри зі словами: тлумачення, добір епітетів, складання власних прислів'їв, приказок, загадок, інтерпретації змісту тексту з різних точок зору. Такі завдання не лише активізували мовленнєву діяльність учнів, а й сприяли розвитку асоціативного мислення, емоційної сфери, уяви.

Значущим було також залучення учнів до творчої діяльності через уявну участь у казкових сюжетах, зміну початку або кінця творів, складання власних оповідань, написання загадок тощо. Такі форми роботи забезпечили умови для поступового переходу дітей від репродуктивних до продуктивних видів мовленнєвої діяльності.

Для визначення ефективності впливу засобів фольклору на розвиток творчої уяви було проведено контрольний експеримент, який передбачав:

- визначення рівня розвитку уяви в контрольному та експериментальному класах;
- порівняння результатів із даними констатувального етапу для оцінки ефективності використання фольклору на уроках літературного читання.

Контрольний експеримент здійснювався за тими самими методиками, що й констатувальний.

Аналіз отриманих даних засвідчив позитивну динаміку в експериментальному класі. У 2-Б класі (експериментальному) більше учнів досягли високого рівня розвитку уяви.

Отже, систематичне використання фольклорного матеріалу на уроках літературного читання позитивно вплинуло на розвиток фантазії та творчих здібностей молодших школярів. Запропоновані завдання з використанням фольклору сприяли збагаченню емоційного досвіду та уяви, що підтвердив педагогічний експеримент.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Є.А., Проців В.І., Свид С.П. Художні техніки у школі. - К., 1997.-305с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2003. – 137 с.
3. Бондар В. І. Дидактика: Підручник. – К.: Либідь, 2005. – 264 с.
4. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : навч. посібник / В. І. Бондар. – К. : Наш час, 2005. – 176 с.
5. Боринець Н. І. Трудове навчання. Банк ідей для творчих проєктів / Н. І. Боринець: методичний посібник. – К.: Шкільний світ, 2011. – 128 с.
6. Буркова Л. Технології в освіті / Л. Буркова // Рідна школа. – 2001. – № 2. – С. 18-20.
7. Веремійчук І. М. Майструй і твори / І. М. Веремійчук. – К. :Либідь, 1998. – 72 с.
8. Вихрущ А.В. Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (XIX - початок XX століття). - К., 2011. - 199с.
9. Від ремесла до творчості: Збірник. - К.: Час, 2008. - 152с.
10. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2003. – 316 с.
11. Власова О. І. Педагогічна психологія: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
12. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 196 с.
13. Волков І.П. Вчимо творчості // Педагогічний пошук / Упор. І.М. Баженова - К., 1988. - С. 90-126.
14. Волкова Н. П. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Академія, 2003.

– 576 с.

15. Воловик П.М. Теорія імовірності і математична статистика в педагогіці. -К.: Радянська школа. 1969. - 222с.

16. Гавриш М. Творчість на кожному уроці/ М. Гавриш // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. - 2010. - № 4 - С. 54 - 58

17. Гедвілло О.І., Носова І.О., Ковальова Г.В. Індивідуальний підхід до навчання з практикуму в майстернях // Трудова підготовка в закладах освіти. - 2008. - №2. - С.44-47.

18. Гуманізація процесу навчання в школі: Навч. посіб. / За ред. С. П. Бондар. - 2-ге вид., доп. - К. : Стилос, 2001. - 256 с.

19. Гура О. І. Вступ до спеціальності “Педагогіка вищої школи”: Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 224 с.

20. Забродський М. М. Педагогічна психологія: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2000. – 189 с.

21. Зязюн і. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. - К. : МАУП, 2000. - 309 с.

22. Інклюзивний підхід як основа освіти для всіх дітей // Завуч (Шкільний світ). – 2008. – № 2. – С. 9–10.

23. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2005. – 180 с.

24. Касярум К. В. Формування комунікативної компетенції майбутніх викладачів вищої школи / К. В. Касярум // Збірник наукових праць. – 2011. – Частина 1. – С. 99–105.

25. Коберник Г. І. Індивідуалізація й диференціація навчання: теорія та методика : монографія / Г. І. Коберник. – К. : Наук.світ, 2002. – 231 с.

26. Коновальчук М. Розвиток творчості молодших школярів : Система літературних завдань. - К. : Шкільний світ, 2010. - 120 с. - (Бібліотека «Шкільного світу»)

27. Крамаренко, С. Г. Інтерактивні техніки навчання як засіб розвитку творчого потенціалу учнів / С. Г. Крамаренко // Відкритий урок. - 2002. - № 5-6. - С. 7-11.

28. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. / Василь Кремень. - К. : Грамота, - 2005. - 447 с.

29. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. А. Педагогіка: Підручник. – К.: Знання-прес, 2003. – 418 с.

30. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навчальний посібник. – К.: Центр навч. літератури, 2005. – 128 с.

31. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення. Навчальний посібник. – К.: “ЕксОб”, 1999. – 303 с.

32. Масол Л. М. Пропедевтика художнього сприймання молодших школярів / Л. М. Масол // Проблеми естетичного виховання учнівської молоді : зб. наук. статей / упор. Л. М. Масол. – К., 1996. – Вип. 1 – С. 41–48.

33. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Гранма, 1999. – 350 с.

34. Моляко В. О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема // Обдарована дитина. - 2005. - № 4. - С. 2-9.

35. Ольшанский Д. В. Психология мас. – СПб.: Питер, 2002. – 363 с.

36. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за ред. О. М. Пехоти. - К. : 2004. - 256 с.

37. Педагогіка в запитаннях і відповідях: Навчальний посібник / Л. В. Кондрашова, О. А. Пермяков та ін. – К.: Знання, 2006. – 252 с.

38. Педагогіка: Навчальний посібник / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський,

В. І. Шахов. – Вінниця: РВВ ВАТ “Віноблдрукарня”, 2001. – 200 с.

39. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.

40. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.

41. Плохій З.П. Трудове виховання молодших школярів. - К.: Освіта, 2002. - 112с.

42. Психологічна енциклопедія / Автор-упоряд. О. М. Степанов. - К. : Академвидав, 2006. - 424 с.

43. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : [навч.метод. посіб. у 9 книгах] Книга 1. Інклюзивна освіта: вибір батьків / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – К., 2010. – 70 с.

44. Робота з обдарованими дітьми. Сходінки творчого зростання. 1-4 класи: Посібник для вчителя/Упор. Гордіюк Н. М. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 152 с.

45. Роменець В. А. Психологія творчості: Навч. посіб. - 2-ге вид., доп. - К. : Либідь, 2001. - 288 с.

46. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах - К. : Магістр, 1997. - 256 с.

47. Семенова А. В., Гурін Р. С. Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2006. – 319 с.

48. Софій Н. Діти з особливими освітніми потребами / Н. Софій, Ю. Найда // Підручник для директора. – 2007. – № 5. – С. 61–71.

49. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – 520 с.

50. Телячук В.П., Лесіна О.В. Інноваційні технології впочатковій школі. Х.: ВГ «Основа», 2008.

51. Як допомогти дитині стати творчою особистістю / Упоряд. Л. Шелестова. - К. : Ред. загальнопед. газ., 2003. - 112 с.